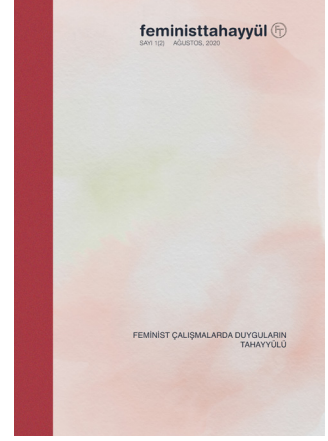

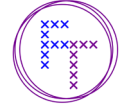
Pandemi Sürecinde Kadınların Ev İçindeki Deneyimleri
ve Evde Kalmanın Duyguları.

Yıldız Öztürk, Dilek Üstünelan ve Belce Metin

Feminist Tahayyül, 1(2): 185-225.
(Özgün Makale)

© Bu eser ancak referans verilerek kullanılabilir ve izin
almaksızın çoğaltılamaz.

Pandemi Sürecinde Kadınların Ev İçindeki Deneyimleri ve Evde Kalmanın Duyguları

Yıldız Öztürk¹
Dilek Üstünelan²
Belce Metin³

Özet

Kovid-19 pandemisi sürecinde alınan önlemler var olan toplumsal eşitsizlikleri daha da derinleştirerek güvencesiz bir yaşama mâhkum olan tüm toplumsal grupların kırılğanlığını artırdı. Bu makalede pandemi sürecinin cinsiyete dayalı eşitsizlikleri ne şekilde dönüştürdüğü kadın emeği özelinde, ev içi mekân temelinde sorgulandı ve bu dönüşümün kadınların duygu durumunu ve deneyimlerini nasıl etkilediği araştırıldı. Araştırma kapsamında İstanbul, İzmir ve İzmit illerinde yaşayan 32-68 yaş arasındaki 13 kadınla 25 Nisan 2020-18 Mayıs 2020 tarihleri arasında görüşmeler yapıldı. Emek süreçlerindeki yeni güvencesizlik türleri; yeni denetim/direnış pratikleri; ev içi emek ve bakım emeği; dönüşen duygu hallerinin farklı kadınlık durumlarını etkileme biçimleri; pandemi süreciyle başa çıkma yöntemleri ve pratiklerine bakıldı. Makalenin temel tezi, pandemi sürecinde çalışma koşullarındaki ve dolayısıyla ev içi iş bölümündeki değişimin, kadınların iş yükünde artışa ve farklı güvencesizlik hallerinin ortaya çıkmasına ve bu durumların da kadınlarda sıkışmışlık, kaygı, korku, endişe, yalnızlık ve yetersizlik duygularına neden olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Kovid-19, ev içi emek, bakım emeği, evden çalışma, duygular.

¹ Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sanat Yönetimi Bölümü, yildizozturk@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3981-4963.

² Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora öğrencisi, dilekustunalan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0644-6770.

³ İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü mezunu, belcemetin@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9778-4387

Makale Geliş Tarihi: 02/06/2020. Makale Kabul Tarihi: 29/07/2020.

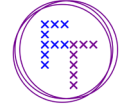

Women's Experiences and Emotions of Staying at Home during the Pandemic

Abstract

Covid-19 pandemic and measures have deepened the existing social inequalities and increased the vulnerability of women, workers, immigrants and all other social groups forced to a precarious life. This article inquires how the pandemic transforms gender-based inequalities by focusing on women's labour and domestic space; and how this transformation has affected women in corporeal and emotional aspects. In this research, 13 women, between ages of 32 and 68, living in İstanbul, İzmir and İzmit were interviewed between 25 April 2020 and 20 May 2020. This article analyses new types of precariousness in labor processes; capitalist relations of production and new control/resistance practices; domestic labour and care labour; how transforming emotions affect different femininities; ways of coping with the pandemic and solidarity practices. The main argument of the article is that, these transformations in the working conditions and in the division of domestic labour during the pandemic process, caused an increase in the work load of women, contributed to the emergence of different states of precarity, as well as to feelings of being restricted, anxiety, fear, loneliness and inadequacy in women.

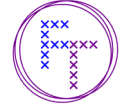
Keywords: Covid-19, domestic labour, care labour, working from home, emotions.

Giriş

Evdeki yükün çoğu bendeydi. Yemek, evin temizliği, kıyafetlerinin dezenfekte edilmesi... İlk 2-3 hafta bayağı zorlandım. İlk zamanlarda eşim ‘bugün ne yapacaksın?’ diye soruyordu. Bunun bir tatil olmadığını anlatmak zor oldu. Şimdi bana biraz daha yardımcı olmaya çalışıyor. Ama eve geldiğinde “açım yemeği de mi yapmadın?” demesin diye koşarak yemek yapıyorum. Yöneticim “ama şu mail cevaplanmadı” diyecek diye koşarak o maili cevaplıyorum. Oranın baskısı buranın baskısı, iki yer birden... Şimdi biraz dengelemeye başladım. Canıma tak edince bırakıyorum. Yoksa sinirlenmeye başlıyorum (Nihan).

Kovid-19 pandemisi ile birlikte toplumsal hayat, bir kısmı geçici bir kısmı sürekli olan, fiziksel mesafelenme, izolasyon, evden çalışma, örgün eğitime ara verilmesi gibi acil önlemlerden etkilenmiştir. Bu önlemler gündelik hayatın normal akışını değiştirmiş, toplumsal ilişkilene biçimlerinde özellikle fiziksel mesafelenme uyarıları temelinde dönüşümlere neden olmuştur. İlişkilene biçimlerinde yaşanan bu değişim, Nihan’ın sözlerinin de yansıttığı gibi pandemi öncesi toplumsal ilişkilere dair sorgulamalara neden olmakta; pandemi sonrasında da etkilerini devam ettirecek gibi görünmektedir. Bu çalışmada söz konusu değişimleri çalışma hayatının değişen koşulları, ev içi iş bölümündeki dönüşüm ve kadınların yaşadığı farklı güvencesizlik biçimleri üzerinden ele almaya çalışarak, kadınların pandemi sürecinden sosyo ve ekonomik ve duygusal açılardan nasıl etkilendiğini; bu süreçte cinsiyete dayalı eşitsizliklerin nasıl dönüştüğünü ortaya koymaya çalıştık. Araştırma kapsamında, İstanbul, İzmir ve İzmit illerinde yaşayan 32-68 yaş arasındaki 13 kadınla 25 Nisan 2020-18 Mayıs 2020 tarihleri arasında görüşmeler yaptık. Emek süreçlerindeki yeni güvencesizlik türleri ve yeni denetim/direnış pratikleri, ev içi emek ve bakım emeği, bunlara bağlı olarak dönüşen duygu durumlarının farklı kadınlık hallerini etkileme biçimleri ve pandemi süreciyle başa çıkma yöntemlerine baktık.

Makalenin takip eden bölümlerinde, ilk olarak pandemi sürecinde derinleşen ayrımcı politikaları ve özellikle cinsiyetçi ayrımcılık biçimlerinin kadınlar üzerindeki etkilerini tartıştık. Ardından araştırma sürecini ve yöntemimizi paylaştık. Görüşmeleri analiz ettiğimiz ilk bölümde, ev ve çalışma alanının iç içe geçmesi nedeniyle kadınların ev içi emek ve bakım emeği ile ücretli iş arasındaki mekânsal ve zamansal sınırları kaybetmesinin yarattığı sorumluluk artışına odaklandık. Ek olarak, sıkışmışlık hissi ile kapitalist üretim süreçlerinin birikmiş yorgunluğundan sıyrılabilmenin yarattığı rahatlama arasındaki çelişkiyi tartıştık. Ardından gelen bölümlerde, pandemi sürecinde ev içi iş bölümünde kadınların üzerindeki yeniden üretim yükünün ve bununla birlikte duygusal yükün artışı; pandemi sürecinde yoğunlaşan ve farklı biçimleri ortaya çıkan güvencesizlik hallerinin neden olduğu kaygı ve panik durumlarını analiz ettik. Son olarak, pandemi sürecinin etkilediği bu koşulların kadınlarda yarattığı dönüşen duygu hallerini; yalnızlık ve/ya yetersizlik hissini, kişisel alanın ve özgürlüğün kaybına dair deneyimledikleri duygu durumlarını ve süreçle başa çıkmak üzere geliştirdikleri farklı stratejileri ele aldık.

Kovid-19 Pandemisi ve Derinleşen Ayrımcı Politikalar

2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Kovid-19 virüsü ile birlikte toplumsal eşitsizliklerin görünürlüğü arttı. Dünya Sağlık Örgütü'nün 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan ettiği salgın, kapitalist sağlık sisteminin küresel çapta ne kadar kırılgan olduğunu açığa çıkardı. Kuzey ülkeleri de dâhil olmak üzere yaygın test uygulaması yapıl(a)madı, sağlık personeline kişisel koruyucu ekipman veril(e)medi, hastanelerin yatak kapasitesi yetersiz kaldı, yaşlılar bakım evlerinde ölüme terk edildi. Tedavi ücretlerini karşılayamayan hastalar hastanelere kabul edilmedi.⁴

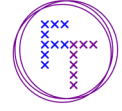
⁴ Virüsün sınıfsallığı ve küresel çaptaki etkilerini anlatan bir makale için bkz: Chattopadhyay (2020).

Türkiye’de kişinin kendisini izole etme tavsiyeleri ile resmi kısıtlamalar arasında gidip gelen ikircikli bir politik tutumla karşılaştık. Fakat alınan ve alınmayan tüm önlemlerin odağı, İngiltere ve ABD’nin benzeri şekilde, ekonomik faaliyetlerin kesintiye uğramaması oldu.

Birçok işçi, iş yerlerinde yeterli güvenlik önlemlerinin alınmadığı ortamlarda çalışmaya zorlandı. İş bırakma Kocaeli Valiliği’nce resmi olarak yasaklandı (Anon, 2020). Sınıfsal açıdan bakıldığında pandemi âdeta işçi kıyımına döndü. Özellikle, fabrikalarda/atölyelerde önlem alınmadan toplu halde çalışmak zorunda kalanlar, kargo şirketi ve market çalışanları ile temizlik işçileri yani günlük hayatın idamesi için gereken işleri yapan çalışanlar pandemiye ağır bir şekilde deneyimledi. Bununla birlikte, esnek, güvencesiz, kayıt dışı çalışma ve ücretsiz emek harcanan işler erkeklere oranla kadınlarla daha çok ilişkili olduğundan, pandemi kadınlar açısından daha da endişe verici bir hal aldı. UN Women’ın (BM Kadın) hazırladığı rapora göre (2020: 1), Kovid-19 pandemisiyle birlikte dünya genelinde 8,5 milyon göçmen ev işçisi kadın, güvencesiz sözleşmeleri nedeniyle gelir kaybına uğradı. Seyahat yasakları ve sınır kontrolleri nedeniyle evlerine dönemeyen bu kadınlar daha fazla sömürü ve suistimale karşı karşıya kaldı. Örneğin Finlandiya’da Kovid-19 pandemisi nedeniyle “ticaret, perakende ve servis sektöründe çalışan kadınlar işini kaybetti veya izne ayrılmak zorunda bırakıldı; kadın işsizliği 3 ay içinde iki kat arttı” (Kuseyri, 2020). Sonuç olarak, pandemi emek piyasasında kadınlara yönelik ayrımcı pratiklerin görünürlüğünü arttırdı ve halihazırda var olan eşitsizlikleri derinleştirdi.

Ayrıca Türkiye, Polonya, İtalya, İngiltere, Fransa, Arjantin, Macaristan, ABD gibi ülkelerde kadınların ve LGBTİ+’ların kazanılmış hukuksal hakları askıya alındı veya tamamen yok edilmeye yönelik girişimlerde bulunuldu. Örneğin Macaristan’da kimlik kartlarında cinsiyet değişimi yasalarla güvence altındayken, Victor Orbán hükümeti Macaristan Parlamentosu’na, doğumda atanmış cinsiyetin resmi belgelerde değiştirilmesini reddeden yasa tasarısını sundu ve tasarı onaylandı (Walker, 2020). Kürtajın yasal olduğu ülkelerde dahi istenmeyen gebeliklerin sonlandırılması fiili olarak zorlaştırıldı (Ege ve Köker, 2020; Şanlıdağ, 2020). Pandemi döneminde ayrımcı politikalara maruz kalanlar, işsiz kalanlar, işini yaparken yüksek

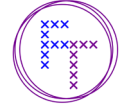

oranda hastalık riskiyle karşılaşanlar, ev içinde iş yükü artanlar ve izolasyona bağlı olarak hareketliliği kısıtlanan, buna bağlı duygusal zorluklar yaşayanlar daha çok kadınlar ve LGBTİ+'lar oldu.

Virüsün Cinsiyeti: Pandemi Sürecinde Kadın Emeği

Bakım emeği yükünün büyük bir bölümünü pandemi öncesinde olduğu gibi pandemi sonrası da kadınların üstlenmek zorunda kaldığı görülmektedir. Örneğin pandemi öncesi verilere bakıldığında Oxfam'ın bakım emeğinin cinsiyetlendirilmesini incelediği raporunda gösterdiği gibi, küresel çapta bakım işinden büyük oranda kadınlar sorumludur. Raporda yer alan ILO-2018 verilerine göre, "Dünya çapında çalışma yaşında olan kadınların %42'si ücretlendirilmeyen bakım sorumluluklarına sahip olduğu için iş gücüne dâhil olamıyor. Bu oran erkeklerde ise sadece %6'dır" (Coffey vd., 2020: 13). Yine TÜİK'in (2015) "Zaman Kullanım Araştırması"nın ortaya koyduğu gibi, Türkiye'de "çalışan kadınlar aile bakımına erkeklerden 5 kat fazla zaman ayırmaktadır. Hanehalkı ve aile bakımına kadınlar günde ortalama 3 saat 31 dakika, çalışan erkekler 46 dakika zaman ayırmaktadır". OECD'nin raporuna göre (2015), Türkiye'de kadınlar ücretsiz işlere günde ortalama 5 saat 8 dakika zaman ayırırken, erkekler yaklaşık 1,5 saat zaman ayırmaktadırlar.

Pandemi süreciyle birlikte ise, bu durumun açık bir şekilde kadınların gündelik yüklerini ağırlaştıran bir (yeniden) üretim krizine döndüğünü söyleyebiliriz. Kadının ev içi ve ev dışında sorumluluğunda bulunan sayısız faaliyetin yanı sıra pandemiye özel fiziksel ve duygusal yükler eklendi. Kandiyoti'nin ifade ettiği gibi (2020), pek çoğu görünmez olan ev içi ve ev dışı işlerin büyük bir kısmının kadınlar tarafından yapıldığı fark edildi. Sosyal devlet ve piyasa tarafından karşılanamayan hizmetlerin neredeyse tamamının kadınlara devredilmiş olduğu bir kez daha gün yüzüne çıktı.

Pandemi öncesi ev dışında da çalışan, çoğunlukla ekonomik ve kültürel sermayesi görece yüksek kadınlar, ev içindeki iş yüklerini yine (çoğu göçmen) kadınlar arasında gerçekleştirilen bir devretme sistemi ve piyasa ilişkileri aracılığıyla azaltmıştı (Acar-Savran, 2004; Bhattacharya, 2017, 2020; Bora, 2005; Davidoff, 2002; Kandiyoti, 2020). Çocuğun bakımının bir bölümünün ailedeki diğer kadınlara havale edilmesi, temizlik işlerinin yine başka kadınlar tarafından ücretli bir şekilde yapılması ve benzeri mekanizmalar çekirdek aile üyeleri arasındaki cinsiyete dayalı iş bölümünü esnetmişti (Kandiyoti, 2020). Bununla birlikte O’Neil ve Çarkoğlu’nun (2020: 16) Türkiye kent nüfusunu temsil eden 1216 kişi ile gerçekleştirdiği araştırmaya göre, eğitim düzeyi nispeten yüksek olan orta sınıflarda dahi “kadın işi” olarak görülen işlerin paylaşımı adil değil. Araştırmaya göre, eğitim düzeyi yüksek erkeklerin ev işi yapma oranları artmasına rağmen toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü devam etmektedir. Örneğin yüksekokul ve üstünde eğitim alan erkeklerin yalnızca %9’u çamaşır yıkadıklarını belirtirken, %69’u evdeki tamirat ve bakım işlerini yaptığını belirtmiştir.

Karantinayla birlikte, “eşitlik” algısının kriz durumunda çok hızlı bir şekilde kadınlar aleyhine arttığı, ev içi iş bölümünün geleneksel pozisyonlar aldığı ve bunun kadınların çoğu tarafından deneyimlendiği görüldü (Kandiyoti, 2020). Toplumsal yeniden üretim sürecinin kayıp öznesi yerine konulduğunda, sınıf haritasının da yeniden çıkarılması gerekir. Acar-Savran’ın daha açık bir şekilde ifade ettiği gibi: “Nesnelerin üretiminin tek üretim biçimi olarak evrenselleştirilmesi, kadınların harcadığı emeği bir başka açıdan görünmez kılar: Yeniden üretime yönelik olarak, ama özellikle bakım işlerinde harcanan emeğin çok boyutluluğunu, zenginliğini gizler. Maddi ürünler üreten emeğin ötesine doğru uzanan ve insanlar üzerinde harcanan bu emek duygusal, zihinsel, manevi emektir” (2004: 33-34).

“Toplumdaki tüm zenginlik işçiler tarafından üretiliyorsa, o zaman işçiyi kim üretiyor” (Bhattacharya, 2017: 1-2)? Bu sorunun yanıtı toplumsal yeniden üretim teorisinde bulunur. Toplumsal yeniden üretim, hayatın idamesi için gerçekleştirilen gündelik bakım faaliyetlerini ve kurumlar aracılığıyla nesilden nesile aktarılan her türlü toplumsal ilişkiyi kapsar (Acar-Savran, 2004; Bhattacharya, 2017, 2020; Hartmann, 2011; Mohandesi ve Teitelman, 2017; Savran ve Tura, 1992). Sadece kapitalizmle sınırlandırılması mümkün olmayan erkek egemenliği, kapitalizm öncesi iktidar ilişkilerine şekil veren geleneksel formlar ile bu formların modern topluma aktarımı sonucunda özgül bir yapıya bürünmüştür. Yeniden üretim tartışmaları kapsamında ataerkil kapitalizm, kadınların ev içi emeğini de kapsayan bir perspektifle, iş bölümünün cinsiyetçi yönlerine vurgu yapar. Böylece, kapitalizm ile ataerkinin karşılıklı olarak birbirini besleyen ve var olan eşitsizlikleri kuvvetlendiren yapısına dikkat çeker (Acar-Savran, 2004; Fraser, 2006; Hartmann, 1992; Tura, 1998). Rowbotham’ın çarpıcı ifadesiyle, “kadın tek bir gün içinde, sayısız işçinin, çöpçünün, hemşirenin, temizlikçinin, ruh hekiminin, striptizcinin, falcının, aşçının işlevlerini yerine getirir. Kadın gerek duyulan her tür insan kılığına girmek zorundadır” (1987: 126-27). Kadınlar ev içi işlerin uzantısı olarak ev dışında da, erkeklere göre daha yoğun bir şekilde bakım işlerinde istihdam edilmektedir. Pandemi sürecinde bakım emekçisi kadınların güvencesizliğine vurgu yapan Federici’nin belirttiği şekliyle “[...] her zaman olduğu gibi bu salgının ceremesini de en çok kadınlar çekiyor. Careworker, yani bakım emekçisi olarak çalışanlar, kadın hemşireler. Mağazalarda / marketlerde satış elemanı olarak çalışanlar da bilhassa kadınlar. [...] Hastanelerde ve dahası evlerde... İşleri giderek artıyor. Bu virüs tehdidine karşı korkutmadan korumaları gereken çocukları var” (2020).

Dünya Sağlık Örgütü'nün 104 ülkede yaptığı araştırmaya göre (Boniol vd., 2019), sağlık ve sosyal hizmet sektörlerinde çalışanların %70'ini kadınlar oluşturmaktadır. Çoğu ülkede hekimlerin, diş hekimlerinin ve eczacıların çoğunluğu erkek, hemşirelik ve ebelik mesleğini yapanların çoğu ise kadındır. Bununla birlikte sağlık sektöründe çalışan kadınlar erkeklerden %22 oranında daha az ücret almaktadır. Kovid-19 Salgınının Kadınların Çalışma ve Hane Yaşamı Üzerine Etkileri raporunun işaret ettiği gibi, “hizmet sektörleri kapsamında yer alan turizm, otel, lokantacılık gibi sektörler pandeminin doğrudan etkilerinin en şiddetli gözlemlendiği sektörler arasında yer almaktadır” (Bayar, Günçavdı ve Levent, 2020: 16). Bu sektörler kadın çalışanların yoğun olduğu ve bir kısmı mevsimlik işlere tekabül eden alanlar. Dolayısıyla önümüzdeki süreçte bu sektörlerde çalışan kadınların ekonomik açıdan zarar görmesi olasıdır.

Pandemi Döneminde Araştırma Yapmak ve Duygular

Bu makalede, Kovid-19 pandemisiyle birlikte ev ve iş yaşamlarında dönüşen/dönüşmeyen toplumsal ilişkilerin kadınların duygusal dünyalarında ne şekilde karşılık bulduğunu anlamaya çalıştık. Pandemi sürecinde hastalanma riski, yakınlarına hastalık bulaştırma riski, evde birlikte yaşanan bireylerle geçirilen sürenin artışı, ev, aile ve iş yaşamının iç içe geçmesi, işsiz kalma korkusu gibi faktörlerin belirsizliğe bağlı stresi ve kaygıyı tetiklediği söylenebilir. Fakat bu sürecin deneyimlenme biçimi ve duygusal etkileri, kişilerin toplumsal konumlanışına (iş koşullarına, ekonomik duruma, yaşa, cinsiyete, cinsel yönelime, sağlık veya engellilik durumuna, özellikle vatandaşlık statüsüne sahip olunmadığında göçmenlik durumuna) bağlı olarak farklılaşır. Kadınların yan yana gelen, ortaklaşan deneyimleri olsa da, kadınlığı bütünsel ve homojen bir kategori olarak düşünemeyiz. Yardımcı'nın Brown'a referansla ifade ettiği gibi, 'cinsiyetten ırkı, cinsellikten cinsiyeti, sömürgecilikten erkekliği çıkarmak mümkün değildir; kimliğimiz bunların hiçbirine indirgenemez, çünkü her zaman 'birden fazlayız' ” (2020: 97). Öznelliklere –oldukları konumlara ve tanımlı kimlikler içine sabitlemek yerine– dâhil oldukları ilişki ağlarının

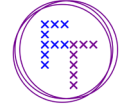

geçici düğüm noktaları olarak yaklaşmak, bu düğüm noktalarında ortaya çıkan ve üst üste binen parçalı öznellikleri fark etmeye, eşitsiz güç ilişkilerini sorgulamaya ve dönüşüm potansiyellerini ortaya çıkarmaya olanak tanır. Farkları, öznelğin parçalı ve değişken hallerini, iktidar ilişkilerinin kesişimselliğini dikkate almak, yaşamda ortaklaşmanın karşısında konumlanmaz; aksine yan yana gelme olanaklarını araştırmanın da koşuludur.

Tüm dünyayla eş zamanlı bir şekilde yaşadığımız “şeyi”, pandemiyi, anlamlandırma ya çalışırken hissettiklerimizi bu makalenin yazarları olarak birbirimizle paylaşmaya başladık. Fiziksel mesafenin hayatlarımızdaki etkilerini konuşurken içimizi özlemler, şaşkınlıklar, bilinmezlik ve endişenin kapladığını fark ettik. Pandemi öncesinde sıklıkla bir araya gelen bir grup olarak bu süreçte iletişimimizi, pek çok kişi gibi, video konferanslar aracılığıyla gerçekleştirdik. Konuştukça farklı kadınların pandemiyi nasıl deneyimlediği sorusu aklımızı meşgul etmeye başladı. Bu deneyimleri tüm karmaşıklığıyla birlikte dinlemeye, kendi deneyimlerimizin, bilgi üretme imkânlarımızın kısmiliğiyle birlikte anlamlandırmaya talip olduk.

Peki sokağa dahi çıkamıyorken bir araştırmayı nasıl gerçekleştirecektik? Bu koşullarda ampirik araştırma yapılabilir miydi? Bir süre bu soruları tartıştık. Görüşmeleri video-konferans veya telefon aracılığıyla gerçekleştirebileceğimize karar verdik. Ancak, bu araçlarla nasıl araştırma yapacağımızı bilemediğimiz bir süreç ile karşı karşıya kaldık. Sahada yüz yüze kurulan iletişimden doğan ilişkilene hallerinden farklı olacak bu deneyimde, araştırmaya dâhil olan/olmayan sohbetlere dair ve öğrenmeye yönelik açıklık, araştırmacı kimliğinin sürekli sorgulanması ve kendimizi yeniden değerlendirme süreci nasıl mümkün olacaktı? Sahadaki bilgi-birikim-deneyim-duygu aktarımını “sağlıklı” bir şekilde yapabilecek miydik? Bu sürecin içinden tüm yoğunluğuyla birlikte geçen ve sürecin bir parçası olan bizler de deneyimlerimizi görüşmecilerle paylaşabilecek miydik?

Bütün bu sorgulamalarla birlikte, görüşmeleri yakınlık kurduğumuz, araştırma sorularımızla ilişkili olduğunu düşündüğümüz, bir kısmını daha önceden tanıdığımız kadınlar ve onların yönlendirdiği daha önce tanımadığımız kadınlarla yapmaya başladık. Bu kapsamda İstanbul, İzmir ve İzmit illerinde yaşayan 32-68 yaş arasındaki 13 kadınla 25 Nisan 2020-18

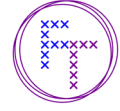

Mayıs 2020 tarihleri arasında görüştük.⁵ Görüşmeleri Zoom ve Whatsapp programları aracılığıyla görüntülü olarak yaptık ancak teknik sorun çıktığında telefonla sesli görüşme sistemine geçtik. Görüşme sorularının içeriği demografik bilgiler, Kovid-19 pandemisinin getirdiği sosyo-ekonomik ve duygusal değişiklikler ile evden çalışma, iş tatmini ve hane halkı ile ilişkilerin dönüşümüne yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Zoom ve Whatsapp programları aracılığıyla yaptığımız ve ilk kez deneyimlediğimiz bu tür bir araştırma sürecinde, soruların hazırlanması, veri toplama teknikleri, verilerin analizi gibi araştırmanın her aşamasında düşünümsellik boyutunu ihmal etmemeye çalıştık. Araştırmacılar olarak konumumuzu sürekli olarak yeniden değerlendirmeye tabi tuttuk. Bu bağlamda neyi nasıl yaptığımızın eleştirel okumasını araştırma sürecine dâhil ettik. Görüşmeler sırasında nasıl bir yol izleyeceğimizi neler yapacağımızı öncesinde tasarlasak da her görüşme ve ilişkilene, görüşmecileri, biz araştırmacıları ve nihayetinde araştırmayı yeniden şekillendirmeye aday deneyimler oldu. Her görüşmeci için farklı hazırlık süreçleri geçirdik. Öncelikle hepimizin rahat hissedeceği bir “ortam” oluşturmaya gayret ettik. Görüşmelere başlamadan önce çalışmanın amacını görüşmecilerle bir kez daha paylaştık. Bu tercihler, araştırılan grupların failliğini geri plana atan pozitivist “nesnellik” arayışlarının tersine, feminist araştırma süreçlerini ve Sirman’ın belirttiği gibi, “‘iyi bilim yapma’ pratiği”ni öncelememizle ilgiliydi (2020: 11).

Farklı toplumsal konumlardaki kadınların Kovid-19 pandemisi sürecindeki deneyimlerini (ev içi ve ev dışındaki bazı toplumsal ilişkiler ve dönüşen duyguları temel aldık)

⁵ Bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki en büyük pay, içinden geçtiğimiz olağanüstü koşullarda bize vakit ayıran, duygularını, düşüncelerini bizlerle paylaşan; birlikte düşünmemizi sağlayan 13 kadına ait. Kendilerine bir kez daha teşekkür etmek isteriz. Elbette farklı araştırmacılar ve farklı görüşmeciler ile farklı bir süreçte belki de yüz yüze gerçekleştirilecek bir araştırma bambaşka sonuçlar ortaya koyabilirdi. Çalışmamız niteliksel bir araştırma ve bu nedenle çalışmanın temsil iddiası olmadığını belirtmek isteriz. Bununla birlikte “örneklem” oluşturmasak da görüşmecilerin seçiminde çeşitli kriterleri önemsedik. Örneğin farklı kuşaklardan, farklı cinsel yönelimlerden ve farklı sosyo-ekonomik gruplardan kadınların araştırmaya katılımı bizim için önemliydi. Araştırma konusu gereği görüşmecilerin evlerinin fiziksel durumunu ve yaşadıkları ortamı anlamaya yönelik sorular da sorduk. Bu metnin içinde görüşmecilerden yaptığımız alıntılarda mahlas kullandık.

öğrenmeye ve duygularını anlamaya yönelik bu çalışmada, bilgi üretim sürecindeki güç ilişkilerini de dikkate almaya, yeniden değerlendirmeye ve dönüştürmeye çabaladık. Halihazırda tüm dünya tarafından deneyimlenen oldukça güncel bir konuyu ele aldığımız için, tümünü makaleye yansıtmasak da, günlük gazetelerde çıkan yazılar, web sitelerinde yayınlanan makaleler, röportaj ve söyleşi videolarından da yararlandık. Araştırmanın ilişkilendiği kuramsal temellerden bir tanesi olan feminist duygular literatürü (Ahmed, 2015, 2016, 2018; Hemmings, 2012; Pedwell ve Whitehead, 2012) çerçevesinde, her bilginin konumlu olduğundan yola çıktık ve değerler ile duyguların bu konumlanmalardaki etkisine odaklandık. “Araştırılan-araştırmacı” ikiliğinin yarattığı hiyerarşiyi, toplumsal cinsiyet ilişkilerini merkeze alarak sorunsallaştırdık.

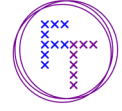
Bahsi geçtiği gibi, bu araştırma sürecinde temel referans noktalarımız, feminist araştırmacıların duygular sosyolojisi alanındaki çalışmaları oldu. Feminist duygular sosyolojisi çalışmaları, mantığın ve nesnel gözlemin, duygusal ve öznel olan üzerindeki bilimsel üstünlüğünü sarsmış; düşüncenin, davranışın ve duygunun hem bireysel hem de toplumsal düzlemde iç içe geçtiğini göstermiştir (Pedwell ve Whitehead, 2012). Bu alandaki temel çalışmalarda (Ahmed, 2015, 2016, 2018; Berlant, 2008, 2010; Butler, 1997, Cvetkovich, 1992, 2003; Hemmings, 2012; Sedgwick, 2003) duygular bireysel alana sıkıştırılmaz; toplumsal yapı ve fenomenleri etkiler ve onlardan etkilenirler. Bu çalışmalar, duyguların kamusal alanda nasıl hareket ettiğini, toplumsal olarak nasıl müzakere edildiğini analiz ederler. Duyguların dolaşımının incelenmesi ve duygusal ilişkilerin düşünsel alana dahil yoluyla topluma dair yeni bilme biçimleri önerirler. Duyguya duyarlı epistemoloji önerisi, dışarıda bırakılan farkları ortaya çıkarmak ve farklı bilme biçimlerini harekete geçirmek yoluyla; araştırma alanına dâhil olan tüm katılımcıları ve bununla birlikte bilginin kendisini dönüştürmeye yönelik bir çaba olarak görülebilir (Hemmings, 2012).

Kadınların deneyimlerini, dâhil oldukları ilişkisel ağlar içerisinde anlamaya çalışırken duygulara bakmak, karşılaşmaların içinde oluşan ve dönüşen iktidar ilişkilerini, direniş potansiyellerini, özneleşme biçimlerini bilmeye dair geniş ve karmaşık bir alana bakmaktır.

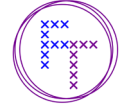
Araştırma ve yaptığımız araştırmayı anlamlandırma süreci boyunca, ilişkisel ağların iç içe geçmişliğini, bunların doğurduğu çelişkileri de görmeye çalıştık. İlk görüşmeden itibaren, sahadan beklemediğimiz veriler elde ettiğimiz, beklentilerimizi sorguladığımız, bu doğrultuda sorduğumuz soruları ve görüşme yöntemimizi önceden tanıdığımız katılımcılarla neyi nereye kadar konuşabileceğimizi düşündüğümüz ve her defasında yeniden gözden geçirdiğimiz bir araştırma süreci geçirdik. Görüşmelerin tümünde görüşmelerle eş zamanlı olarak tam transkripsiyon yaptık ve anahtar kavramları not aldık. Araştırmanın sonuçlarını paylaşmaya hazırlarken görüşmecinin profili, ifade edilen anahtar kavramlar ve duyguları birlikte analiz ettik. Kadınların pandemi sürecinde yükümlü olduğu ev içi emek, bakım emeği ve ücretli emek süreçlerine dair duyguları tartışan bu analize geçmeden önce, odaklarımızdan birisi olan duygulanımsal emek kavramından bahsetmek gerekiyor.

Hardt ve Negri, üretimin ana hattının endüstriden hizmetler sektörüne doğru kaydığı post-fordist dönüşüm sürecinde, emeğin nitelik değiştirdiğini ve materyal ürünler yerine “fikirler, semboller, kodlar, metinler, dilsel figürler, imajlar gibi ürünler” üreten “maddi olmayan emek” biçiminin yaygınlaştığını öne sürer (2004: 122). Maddi olmayan emeğin ana biçimlerinden biri de “duygulanımsal emek”tir. Duygulanımsal emeğin “ürünü”, ilişkiler ve rahatlık, kolaylık, iyilik, tatmin, heyecan, tutku gibi duygulardır. Onlara göre maddi olmayan emeğin diğer türleri gibi, duygulanımsal emek türünde de harcanan emek tümüyle maddi ve bedenseldir; maddi olmayan, üretilen ürünlerdir. Hardt ve Negri (2004), ev içinde genellikle kadınların üstlendiği duygulanımsal emeğin, sosyalist feminist yazarlarca görünür kılındığını; ev içi emeğin, hem yemek, temizlik gibi tekrarlanan maddi emek biçimlerini hem de duyguların üretimini ve aile ya da sosyal çevre içinde iletişim ve işbirliği kurulmasını içerdiğini ifade eder. Bununla birlikte yazarlara göre, üretim biçimindeki post-fordist dönüşüm, daha önce kadınlarla özdeşleşmiş olan bu emek türünün ekonominin bütününe, özellikle de hizmet sektörüne yayılmasına yol açmıştır. Yine de halen özellikle hizmet sektöründe “yüksek bir duygulanımsal bileşimi olan emeğin genelde kadınlarca gerçekleştirildiği ve düşük bir saygınlığı ve ücreti olduğu söylenebilir” (2004: 125).

Duygulanımsal emek kavramı, Hochschild'in ortaya koyduğu “duygusal emek” kavramından farklıdır. Hochschild, duygusal emeği “duyguların, kamusal alanda gözlemlenebilir bir görüntü yaratmak üzere yönetilmesi” olarak tanımlar; “duygusal emek ücret karşılığı satılır ve bu nedenle de değişim değeri vardır” (2012: 7). Hochschild bu kavramla, ücretli emeğin çoğunlukla kadınlar tarafından yerine getirilen ve kadınlıkla ilişkilendirilen; bu nedenle de görünmez olan ya da değersizleştirilen bir formunu görünür kılar (Oksala, 2016). Duygulanımsal emek kavramı ise, yalnızca ücretli emeğe ilişkin olan ve kişinin ifade ettiği duygularla hissettiği duygular arasında sabit farkı var sayan “duygusal emek” kavramından çok daha geniştir. Üretim ya da yeniden üretim ilişkisi içerisindeki ücretli ya da ücretsiz emek süreçlerinde ilişkisel ve duygulanımsal alanda meydana gelen değişimlere ilişkindir. İlişkiye dâhil olan tüm tarafların bedeni, hisleri, duyguları; ilişkisel alanda ortaya çıkan potansiyeller ve güç dağılımı, bu süreçten etkilenir ve dönüşür. Yalnızca piyasayı ya da ücretli emeği değil; çoğunlukla kadınların gerçekleştirdiği –ücretli ya da ücretsiz– yeniden üretim emeğini de içerir.

Federici (2012: 100), Hardt ve Negri'nin duygulanımsal emek kavramını, yeniden üretimin yalnızca sınırlı bir alanını ifade etmesi ve feministlerin öne sürdüğü “yeniden üretim emeği” kavramının devrimci potansiyelinden yoksun olması nedeniyle eleştirir. Ona göre bu teori, feministlerin yıllar süren mücadeleleriyle görünürlük ve saygınlık kazandırdığı yeniden üretim emeğini önemsizleştirmekte ve hasıraltı etmektedir. Hardt ve Negri duygulanımsal emeğin, tüm emek biçimlerinin bir boyutu olduğunu söyleyerek bu emeğin cinsiyetliliğini görmezden gelir (Federici, 2006). Oksala ise (2016: 285) kavramın, emeğin genellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilen önemli bir biçimini ayırt edip tanımlaması ve bunu yaparken doğallaştırılmış ikili cinsiyet tanımlarını güçlendirmek yerine, duygulanımsal emeğin yalnızca kadınlar tarafından yerine getirilmediği halde kadınlıkla özdeşleştirilen bir emek formu olmasını ortaya koyması nedenleriyle kullanışlı olduğunu söyler. Bu kavram, kadının ev içi emeğini içerdiği gibi, ondan çok daha geniştir. Zihin-beden, kamusal-özel ve ekonomi-kültür gibi ikilikleri çapraz keser (Oksala, 2016: 288). Bununla birlikte, kavramın feminist

politikayla ilişkili bir eleştirisini de sunar. Duygulanımsal emeğin söz konusu olduğu farklı alanlarda aldığı biçimlerin farklılığından ve bu doğrultuda mücadele stratejilerinin de farklı olması gerektiğinden hareketle; bu emek biçimlerini tek potada eritmek yerine ayrıştırmayı ve her birinin kendine has özelliklerini analiz etmeyi önerir. Bunun için, iki ana ayırım hattı ve bunun üzerinden de duygulanımsal emeğin birbirinden ayrı görünüm alabileceği dört temel alan tanımlar: üretim ve yeniden üretim alanı ile ücretli ve ücretsiz emek (Oksala, 2016: 290). Duygulanımsal emek, (1) aile üyeleri tarafından gerçekleştirilen çocuk ya da yaşlı bakımı gibi, metalaşmamış bakım emeğini, yani geleneksel Marksist tanımıyla “yeniden üretim emeği”ni, (2) metalaşmış, dolayısıyla “üretim” alanına dâhil olmuş olan bakım emeğini, (3) ve (4) doğrudan emek gücünün yeniden üretimini değil; duygulanımların üretimini hedefleyen ücretli ve ücretsiz emek biçimlerini içerir. Biz de bu çalışmada, Oksala’nın önerdiği bu hattı takip edecek ve pandemi döneminde aynı alana sıkışmış olan ücretli iş süreçleri ile kadınların ev içi yeniden üretim emeğinin duygulanımsal boyutunu tartışacağız. Bu tartışmayı yürütmek adına, yaptığımız görüşmelerin analizi sonucunda öne çıkan ve görüşmeciler tarafından sıkça tekrarlanan konuları dört başlık altında topladık ve makelenin devamında bu dört temayı analiz edeceğiz:

1. Ev ve iş alanının birbirine karışması / kapitalist iş süreçlerinin birikmiş yorgunluğu,
2. Ev içi iş bölümündeki dönüşümler: Ev içi emek ve bakım emeği krizi,
3. Pandemi sürecinde güvencesiz çalışma deneyimleri,
4. Dönüşen duygu halleri: Kaygı, korku, yalnızlık / kayıp duygusu.

Ev ve İş Alanının Birbirine Karışması / Kapitalist İş Süreçlerinin Birikmiş Yorgunluğu

Pandemi nedeniyle ev ve iş alanının mekânsal ve zamansal sınırlarının muğlaklığının yoğunlaşması, evden çalışan kadınların, ev işleri, ücretli iş ve eğer sorumlu iseler çocuk bakımı arasında bölünmesine neden oluyor. Çalışma saatlerinin evden çalışmaya geçişle birlikte esnekleşmesi, bu iç içe geçmenin getirdiği yükü artırıyor. Görüştüğümüz kadınlardan 5’i evden

çalışma sistemine geçmiş; bunlardan 3'ü, çalışma saatlerinin esnek olduğunu, her gün her saat iş istenebildiğini; “acil” işleri hemen yapmak zorunda olduklarını, diğer işler için kendi zamanlarını ayarlayabildiklerini söylüyor. Çalışma saatlerinin esnekleşmesi ve günün tümüne yayılması nedeniyle, toplam çalışma saatleri de tam olarak hesaplanamıyor. Bu çalışma koşulları çalışan lehine olmasa da kapitalist iş süreçlerinin birikmiş yorgunluğu çoğu kadının evden çalışmayı yine de tercih etmesine, bu süreci biraz da dinlenebildikleri bir süreç olarak deneyimlemelerine yol açabiliyor.

Pandemi öncesinde ev dışında çalışırken sonrasında evden çalışmaya başlayanların büyük bir bölümü pandemi nedeniyle insanlar işlerini ve hayatlarını kaybettikleri için üzdüklerini ifade ederken, bir taraftan da, söylediklerinin “bencillik” olarak görülebileceğinden çekinerek bu durumun kendileri için “kendine vakit ayırma, dinlenme, iş yoğunluğundan ve mobbingden uzak kalma” vesilesi olduğunu belirtmişlerdir. Özel bir lisede öğretmenlik yapan Deniz, pandemi öncesindeki ders programı aynı kalmış olmasına rağmen, işe gitmek için zaman harcamadığı için ailesine ve kendisine daha fazla zaman ayırdığını belirtiyor. Öte yandan, çocuğu evdeyken evden çalışmanın zorluğundan da bahsediyor: “Yalnız kalamadığımda en kötü banyoya kilitliyorum kendimi”.

Bir devlet hastanesinde tıbbi sekreter olarak çalışan Bahar, pandemi öncesinde yoğun bir tempoda çalışması nedeniyle birikmiş yorgunluğu nedeniyle, pandemide azalan çalışma saatlerinin ona çok iyi geldiğinden bahsediyor:

“Ciddi yoğun çalıştıktan sonra ciddi rehavet süreci oldu. Daha çok ev işleri ve yemek yapmakla geçiyor vaktim. Film ve dizi izlemeyi, kitap okumayı dene-dim çok başaramadım. Belki bencilce olacak ama evde kalmak duygusal olarak bana çok iyi geldi. İstanbul’un havasının tazelendiğini fark ettim. Alerjim var ve hafta içinde nefes alamıyordum bu durağanlık huzur veriyor. Bitmesini istemiyorum garip bir şekilde”.

Özel sektörde çalışan iki görüşmeci, pandemi öncesinde olduğu gibi evde çalışırken de

çalışmalarının işverenleri tarafından takip edildiğini; sabah mesai başlangıcında “günaydınlaşma” rutini olduğunu, giriş-çıkış saatlerinin ve gün içerisindeki aktif çalışmalarının kontrol edildiğini ifade etti. Nihan, bununla birlikte evden çalışıyor olmanın en iyi yanının “işin sakın ve stressiz bir ortamda yapabilmek” olduğunu söylemiştir: “Açık ofiste çalıştığım için yüksek sesle soru soruluyor, bir iş verilir anında yapmam bekleniyor. Bu da baskı ortamı yaratıyor. Bu etkilerinden kurtulduğum için zihnen daha iyiyim”.

Evin hem ücretli iş hem kişisel alan hem aile hem de arkadaşlarla yapılan paylaşımlar için kullanılması, dış dünyayla çok farklı içeriklerde her türlü bağlantının fiziksel olarak aynı mekân içinde aynı teknolojik araçlar kullanılarak kurulması, yaşamın evin ve ekranın içine sıkışması, elbette iş alanı ile özel/kişisel alanın ayrışmasına dair kabulde çok büyük değişikliklere sebep oluyor. Bu belirsizleşme ile mekânların, zamanların, ilişkilerin birbirine karışması, kişileri duygusal olarak etkiliyor. Bunun üzerine, dijital teknolojilerin iletişime ve iş süreçlerine daha fazla dâhil oluşunun getirdiği yeni gözetleme ve denetleme mekanizmaları ekleniyor. İşyerindeki sürekli denetimden kurtulmanın verdiği rahatlığa rağmen, evde çalışan kadınlar, birçok işi aynı anda ve iç içe yapmak, düşünmek zorunda kalıyor:

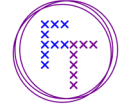
5 tam gün zaten çalışıyoruz, ilk dönemler hafta sonu ve hafta içi akşamlar dâhil çalışıyorduk. Şimdi o gün ne geldiyse temizlemeye çalışıyoruz. O yüzden işler biraz daha arttı diyebilirim. Ama hep evde çalışamazsınız. Ben bütün yıl boyunca her gün kahvaltı hazırlayıp, kahvaltı toplayıp, öğlene kadar çalışıp, öğlen yemek yapıp, öğleden sonra çalışıp, çalıştığım süre içerisinde çamaşır yıkayıp asıp, evi de toplayıp, akşam da sofrayı kurup, sonra sofrayı kaldırıp, kek çay meyve muhabbetine girip bir de üzerine dizi izleyip... Sonuçta sizden ev için emek bekleniyor, iş için emek bekleniyor, kadınlık bekleniyor, her şey bekleniyor. Ben bunların hepsini yapamam ki... Bir ara saçımı tarayamayacak duruma gelmiştim. (Nihan)

Yine de, pandemi öncesinde de hem evde hem dışarıda oldukça yoğun çalışan ve çoğu zaman “acil” işler yüzünden eve iş getirmek zorunda kalan kadınlar, bu alanların sınırlarının iyice muğlaklaşmasının getirdiği ek sorumluluklara ve sıkışmışlık hissine rağmen, evde olmanın daha rahat ve dinlendirici olduğunu ifade ediyorlar.

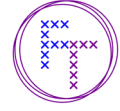
Ev İçi İş Bölümündeki Dönüşümler: Ev İçi Emek ve Bakım Emeği “Krizi”

Bu bölümde pandemi öncesi ve sonrası ev içi iş bölümü ile evdeki işlerin (şayet yaşandı ise) dönüşümüne odaklanılacaktır. Bu kapsamda, ev işlerinin paylaşımı, çocuk bakımı ve yaşlı bakımı olmak üzere üç temel nokta analiz edilecektir. Pandemi sürecinde ev işleri, çocuk bakımı ve ücretli işler iç içe geçtiği ve tüm güne yayıldığı için, görüştüğümüz kadınlar evde sorumlu oldukları işleri tanımlamakta ve bu işlere ne kadar vakit ayırdıklarını hesaplamakta zorlanıyorlardı. Görüşmecilere, gün boyunca yaptıkları işleri ve bu işlere ne kadar zaman ayırdıklarını sorduk ve kadınların ev içi iş yüklerinin pandemi sonrasında ortalama %60 oranında arttığını gördük. Pandemi sürecinde evden çalışmaya başlamış ya da işsiz kalmış çocuklu kadınlarda, bu artış, öncesinin 5 katına kadar çıkıyor. Evde kalmayla birlikte çocuk bakımına yardımcı mekanizmaların askıya alınması kadınlara çok büyük yük getiriyor, “tam zamanlı annelik” kadınları zorluyor. Ayrıca her gün her öğün için farklı yemek hazırlamak, çocuğun dengeli ve sağlıklı beslenmesini sağlamak için öğün içeriklerini planlamak kadınların üstlenmek zorunda kaldıkları bir sorumluluk. Evlerde pandemi karşısında alınan önlemler nedeniyle, temizlik için ayrılan sürede de ciddi bir artış görülüyor. Temizlik işine genellikle erkekler de “yardım” ediyor; ama kadınların yönlendirmesiyle. Bununla birlikte çocuk bakımının “iş” olarak sayılmaması eğilimini de burada ifade etmek gerekiyor. Anneler çocuklarıyla vakit geçirmekten keyif aldıkları, bunu sevgi ve özlemle yaptıkları için, bunu “iş” olarak tanımlamama eğilimine sahip olabiliyorlar. Ahmed’in işaret ettiği gibi (2016: 85), birçok kadının “koşullu mutluluğu”, çocuklarının ve ailenin mutluluğuna bağlı oluyor ve bu mutluluk fikri, kendilerine dair mutluluk fikrini ikame ediyor.

Yaptığımız görüşmelerin sonucunda pandemi sürecinde öncesinde de olduğu gibi, yaşa dair bir kısıtlama olmadığı takdirde, erkeklerin kadınlara göre evde daha az vakit geçirdikleri görülüyor. Dışarı çıkıp çalışmaya devam eden ve dolayısıyla virüs bulaşma riskiyle daha fazla karşı karşıya kalan erkekler olduğu için, kadının evdeki iş yükü ne kadar ağırlaşmış olursa olsun, kendisinden daha anlayışlı olması bekleniyor. Kadınlar, eşlerinin ev işleri ya da çocuk bakımı konusunda sorumluluk almalarını beklediklerinde, bu konuda kendilerini suçlu hissedebiliyor ya da taleplerini geri çekebiliyorlar. Duncombe ve Marsden (1993: 234), kadınların üstlendikleri bu türden duygusal sorumlulukların ve aile üyelerinin sağlık veya duygusal ihtiyaçlarını karşılamak üzere verdikleri emeğin, “duygusal ev içi emek” ya da “görünmez ev emeği” olarak dikkate alınması gerekliliğine işaret ediyor.

Kadınların ev içi iş bölümünde “görmezden gelme”, “eşinden doğrudan destek talep etme”, kendinden beklenen işleri yapmaya “direnc gösterme” gibi tutumları, kadınlardan beklenen işlerin piyasadan satın alınması gibi stratejiler dikkat çekiyor. Bu bağlamda kadınlar toplumsal iktidar ilişkileri içinde kendilerine güç ve özerklik sağlayan alanlar açabilir. Aktif ya da pasif, direniş ve uyum stratejileri geliştirebilir. Anlatıların işaret ettiği üzere, evli olan görüşmecilerin çoğunun zaman zaman işleri reddederek zaman zaman bu işleri kendileri üstlenerek bir denge politikası kurmaya çalıştıkları görülüyor. Örneğin ev işlerinin hep kendi üzerinde olduğunu belirten Ayten, kayınvalidesi, kayınpederi ve 2 çocuğunun bakımı; ev ve bahçe işlerinin yapılması; tavuklara bakılması gibi işleri üstleniyor. Sadece düşük yaptığı dönemde kocası kendisine birkaç gün yardımcı olmuş. Ayrıca, pandemi sürecinde anaokuluna giden çocuğu öğrendiklerini unutmaması diye, her gün bir saat çocuğuyla ilgileniyor. Zaman zaman eşinden “yardım” istese de bu durumun sürekliliği olmuyor: “Çok yorulunca söyleyeyim, bari evdeyken yardım et diyorum. ‘Senin sesini duyacağıma ev süpürmeyi tercih ederim’ diyor, yapıyor biraz”. Ayten kendi evindeki yaşlı bakımına ek olarak, annesi kronik böbrek hastası olduğu için, gerektiğinde onun evinin temizliğini de yapmakta. Bilindiği üzere, toplumsal yeniden üretim sadece günlük işlerin yeniden üretimiyle sınırlı olmadığı gibi;

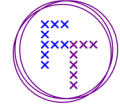
hasta, yaşlı ve çocuk bakımı gibi süreçlere de işaret ediyor (Acar Savran, 2004; Sarıtaş Oran, 2017). Ataerkil pazarlık süreçleri işlese de yeniden üretim için gerekli olan, ancak pandemi süresince piyasadan satın alın(a)mayan işlerin çok büyük bir bölümünün kadınlar tarafından yapıldığı görülmekte.

Pandemi Sürecinde Güvencesiz Çalışma Deneyimleri

Yaptığımız görüşmelerde, pandemiyle birlikte güvencesiz çalışmanın gördüğümüz grup için neredeyse norm haline geldiği görüldü. Mülteci bir çevirmen ile temizlik işçisinin, sağlık çalışanı ile eğitim emekçisinin, banka çalışanı ile Ar-ge çalışanının benzeşen sorunları olmakla birlikte her grubun güvencesizliği farklı toplumsal konumlanmalardan (sınıfsal ve etnik konumlanmalar, vatandaşlık durumu gibi) deneyimlediği ortaya çıktı. Görüşme yaptığımız 13 kadından ikisi bu süreçte işsiz kalmış; biri de pandemi öncesinden beri işsiz olduğu için, bu süreci geliri olmadan geçirmeye çalışıyor. Görüşmecilerden dördünün ise, eşi ya da birlikte yaşadığı insanlar işlerini kaybetmiş ya da gelirleri düşmüş; böylece evin toplam gelirinde bir düşüş yaşanmış. 3 kişi, evden aynı işi yapmaya devam ettiği halde, ücrette düşüş, kısa çalışma ödeneği ile gelecekteki işsizlik maaşı hakkından kayıp ya da yemek ücretlerinin verilmemesi biçimlerinde hak kaybına uğramış.

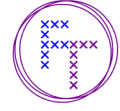
Görüşme yaptığımız kadınlardan bir diğeri ise Suriye'den göç etmiş ve 7 yıldır İstanbul'da yaşıyor. Türkiye'de yaşayan 4 milyona yakın Suriyeli'nin⁶, pandemiden en çok etkilenen kesimlerden olduğu söylenebilir. Mülteci kadınlar, çoğunlukla hizmet sektöründeki düzensiz ve güvencesiz işlerde –ev/ofis/kafe/bar temizliği, yaşlı ve çocuk bakımı gibi– ya da evden üretim yapılan parça başı işlerde çalışmakta (Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, 2020: 27-28) ve bu durum da ekonomik olarak kırılganlıklarını artırmaktadır. Ekonomik zorluklar ayrıca mültecilerin barınma koşullarını da güçleştirmekte, genellikle kalabalık ve küçük kiralık

⁶ <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.

evlerde yaşamalarına neden olmaktadır. Kovid-19 pandemisi ile beraber, birçok işyerinin faaliyetine ara vermesi, göçmen ve mültecilerin büyük çoğunluğunun işini kaybetmesine neden olmuştur. Türkiye vatandaşları, oldukça sınırlı ve yetersiz de olsa, devletin sağladığı ekonomik desteklerden yararlanabilirken, vatandaşlık statüsü olmayan göçmen ve mülteciler neredeyse hiç yardım alamamaktadır. Özellikle Suriyeli mültecilere yönelik yabancı düşmanlığı, pandemi öncesinde de, “yeterince temiz olmadıkları ve bu nedenle bulaşıcı hastalıkları yaydığı” yönündeki inançları beslemekteydi. Terzioğlu’nun araştırmasına göre (2019), pandemi öncesinde Suriyeli mülteciler, “Türk çocuklarına” hastalık bulaştıracakları düşüncesi ile suçlanıyorlardı. Kovid-19 pandemisiyle beraber, yine bu grupların hedef haline gelmesi, hastalıkla özdeşleştirilerek dışlanması söz konusu oldu.

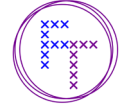
2013’te Suriye’den İstanbul’a göç etmiş olan Muna, nişanlısı ve iki arkadaşı ile birlikte yaşıyor, hepsi mülteci. Kendisi ve nişanlısı işsiz. Ev arkadaşları çalışmaya devam etseler de, kadın olan ücretini hiç alamıyor, erkek olansa yarısını alıyor. Arkadaşlarının destekleriyle çeviri işleri bulduğunda yapıyor ancak bu işlerin sürekliliği yok. Kızılay Kart’ın sağladığı aylık 120 TL dışında maddi yardım alamadıkları için büyük bir ekonomik sıkıntı içerisinde. Evlerinin kirasını ödeyemiyorlar. Ev sahipleri kirayı ertelemeyi kabul etmiş. Elleri geçen az parayla yalnızca temel gıda alışverişlerini yapıyor ve faturalarını ödemeye çalışıyorlar. Muna daha önce muhasebe, yemek, temizlik gibi işlerde çalışmış ancak pandemiden önce işsiz kalmış. Vaktini kendisi gibi mültecilerin olduğu bir toplum merkezinde gönüllü işler ve olursa tercüme yaparak geçirmekteymiş. Ancak pandemi sürecinde sosyalleşme olanakları ile birlikte iş bulma olanaklarını da kaybetmiş. Pandemi öncesinde dışarıda insanlarla beraber olduğunu, ancak pandemi ile eve kapandığını söyledi. Günleri karıştırmak ve uyku düzensizliği gibi sorunları olsa da Kovid-19 virüsünü kapmak ile ilgili pek fazla endişesi bulunmuyor. En büyük endişesi işsizlik ve dolayısıyla geleceğinin belirsizliği. Çok fazla insanın işten çıkarılacağını düşünüyor; kendisi ve erkek arkadaşının iş bulamayacaklarından endişeleniyor. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmadıkları içinde devletten destek alamayacaklarını düşünüyor.

Orta veya üst sınıflar için, farklı destek sistemlerinin varlığı, böyle bir kriz döneminde hayatta kalabilmek için daha fazla kaynak sağlarken, vatandaşlığın getirebileceği haklardan bile yararlanamayanların durumu bu süreçte daha da kırılmağa gelmektedir. Ahmed'in söylediği gibi, farkında bile olmadığı imtiyazlar, “yaralanabilirliğin bedellerini azaltabilir; ilgilenileniz daha muhtemeldir. Irksal kapitalizm bir sağlık sistemidir: Bedensel yaralanabilirliklerin sert biçimde eşitsiz dağılımıdır” (2018: 321). Fakat, tüm destek sistemlerinden mahrumken, üstelik de nefreti üreten ve çoğaltan toplumsal pratikler yaşam hakkınızı sorguluyorken, yaşamayı sürdürebilmek, sağlıklı kalabilmek, büyük ve yalnız bir çaba haline gelebilir.

Güvencesizliği en kuvvetli şekilde yaşayan gruplardan bir diğeri de evlerde çalışan temizlik ve bakım işçileri. Evin içi tehlike arz edebilecek her şey dışarıda bırakılarak güvenli hale getirilmeye çalışılırken, temizlik işçileri de pandemi sürecinde evin ve ailenin sağlığına bir tehdit olarak görüldüğü için işsiz kalıyor, yer yer şiddet ve kötü muamele görüyorlar (Güler ve Benli, 2020). Temizlik ve bakım işlerinin, cinsiyetlendirilmiş ve ırksallaştırılmış işler olduğunu hatırlayarak (Oksala, 2016: 288), bu durumdan da en çok etkilenenlerin yoksul, güvencesiz, büyük bir ihtimalle de mülteci kadınlar olduklarını söyleyebiliriz. Evid-Sen'in⁷ 30 ev işçisi kadının katılımıyla gerçekleştirdiği araştırmanın sonuç raporunda (Güler ve Benli, 2020), gündelik işlerde çalışan ev işçilerinin büyük bir kısmının işsiz kaldığı, bu sebeple borçlarını ve kiralarını ödeyemeyen ev işçilerinin barınma ve beslenme sorunları yaşadığı, çalışmaya devam eden, özellikle de yatılı olarak çalışan ev işçilerinin ise kötü muamele gördüğü aktarılıyor. Temizlik işçisi olan Ayten de pandemi sürecinde kocası ile birlikte işsiz kalmış, yalnızca kocasının aldığı işsizlik maaşıyla yaşıyorlar. Kendisinin, evlere temizliğe giden bir

⁷ 2011 yılında kurulan “Ev İşçileri Dayanışma Sendikası; uluslararası sendikal dayanışma içinde Türkiye işçi sınıfının, kamu çalışanlarının ve emekçi halkın en güçlü sınıf ve kitle sendikalarında örgütlenmeleri için bütün bilgi ve birikimlerini kullanarak çalışanların ekonomik, demokratik haklarının mücadelesine katkı [veren] gündelikçi, aylıkçı olarak çocuk, hasta, yaşlı bakan, bahçıvan, merdiven silen, parça başı iş ütücü, aşçı olarak evlerde çalışan; evlerde servis yapan; evin içinde üreten, hayatı evin içinde kazanan ev işçileri”[nin] örgütüdür. (Ev İşçileri Dayanışma Sendikası. (Tarih belli değil) Hakkımızda. [online] Erişim adresi: <http://www.evid-sen.org/category/hakkimizda/> (Erişim tarihi: 12 Temmuz 2020).

temizlik işçisi olarak, hiçbir sosyal güvencesi, dolayısıyla bu dönemde kendisini destekleyebilecek hiçbir sosyal hakkı yok. İçinde oturdukları ev kayınpederinin evi, fakat onun da tapusu yok.

Evde çalışma sistemine geçen çalışanların iş saatlerinin esnekleşmesi, ücretlerin düşmesi ya da işsizlik ücretinden ödenmesi, yan hakların kaybı, gelecekte işini korumaya ya da iş bulmaya dair kaygılar da güvencesizliğin farklı yüzleridir. Bu dönemde işsiz kalmamış olsa dahi, işten atılma olasılığının farkında olan çalışanlar çoğunlukla kendi sağlıklarını da riske ederek çalışmaya devam ediyorlar.

Dönüşen Duygu Halleri: Kaygı, Korku, Yalnızlık ve Kayıp Duygusu

Hepimizin farklı konumlanışlarda ve ilişki setleri içerisinde yaşadığı düşünüldüğünde, pandemi sürecine benzer tepkiler verilmesini de bekleyemeyiz. Bu süreçte kadınlık deneyiminin yakınlaştıran, yan yana getiren yüzleri olsa da, farklılaşan tepkileri ve baş etme yollarını anlamak, ilişkisel alana ve duyguya dikkat göstermeyi gerektirir. Pandemi sürecinde kadınların dönüşen duygu hallerini anlamaya çalışırken bunların nedenleri arasında şu üç başlığı tartıştık:

1. Ev ve iş alanının iç içe geçmesiyle birlikte rahatlama ve sıkışmışlık hislerinin üst üste binmesi,
2. Ev içi işbölümünde kadının üzerindeki yeniden üretim emeği yükünün ve bununla birlikte duygusal yükün artması,
3. Pandeminin yoğunlaştırdığı güvencesizlik hallerinin neden olduğu kaygı ve panik durumları.

Yaptığımız görüşmeler de yukarıdaki vurgumuzla paralel olarak bize bu dönemde duygu geçişlerinin farklı farklı yaşandığını gösterdi. Görüştüğümüz kadınlardan 6'sı pandeminin ilk döneminde çok daha yoğun kaygılar yaşadığını, ancak zamanla bunun yerini kabullenmenin aldığını ifade ederken, 2 kişi panik seviyesinin ve sıkışmışlık hissini gitgide arttığını belirtti.

Oldukça yaygın görülen bir başka hal de, duygusal dalgalanma; dönem dönem, hatta gün içerisinde çok farklı duygusal durumlara keskin geçişler. Pandemi sürecinin duygularını ifade ederken çokça kullanılan sözcükler; yalnızlık, sıkışmışlık, tedirginlik ve endişe. Bu duygusal durumların, bedensel etkileri de görülmekte. Görüşmecilerden 4'ü panik atak, kalp çarpıntısı, kaşıntılar, göğüs ağrısı gibi sorunlar yaşadığını ifade ettiler. Ahmed'in işaret ettiği gibi (2016: 251; 2015: 91), duygular bedenler arasındaki ilişkilerde ortaya çıkıp, dolaşıma girerek hayat bulurken, bedenleri dünyaya açılma ya da kendi içine kapanma gibi biçimlerde etkiler. Bedenler duygulanımsal alandaki dönüşümlere çeşitli biçimlerde tepki verir.

Kişilerin kimlerle, hangi koşullarda yaşadığı, kimlerle nasıl iletişim kurduğu, kendi alanına sahip olup olmadığı gibi etkenler, duygusal olarak bu durumla baş etme biçimlerini de değiştiriyor. Daha ferah, bahçeli ya da balkonlu evlerde yaşayan, evde kendine ayırabileceği zamanı ve mekânı olanlar, yalnız yaşayanlara ya da her anı evdeki diğer insanlarla birlikte geçirmek zorunda kalanlara göre daha az sıkışmışlık yaşıyor. Kaygı ve endişe gibi duyguları telkin etmek üzere, aileyle ve yakın arkadaşlarla yapılan görüntülü görüşmelere, kısa yürüyüşlere eşlik eden sohbetlere ya da kitap okumak, film izlemek, yoga/meditasyon yapmak gibi sevilen uğraşlara başvuruluyor. Bu uğraşlar elbette sınıfsal ve kültürel farklılıklarla biçimlenmekte. Görüşmeciler arasında bazı benzer yöntemler (tanıdıklar ve akrabalarla telefon görüşmesi yapmak gibi) uygulanmış olsa da farklı ekonomik ve kültürel sermayeye sahip kadınların farklı başa çıkma stratejileri geliştirdikleri görülüyor. Örneğin üniversite mezunu, orta ve orta üst sınıftan kadınlar iç dünyalarıyla daha fazla meşgul olmakta ve yoga/meditasyon/spor yapıp, film/dizi izlemek; eğitim düzeyi ve ekonomik sermayesi daha düşük olanlar, bahçe işleri ile ilgilenme ve yakınlarla sohbet etme gibi stratejilere başvurmakta.

Sağlık sektöründe çalışanlar arasında kadınların sayısının yüksek olmasının yanı sıra, sağlık çalışanlarıyla aynı evde yaşayan ve benzer endişeleri taşıyan, üstelik de evde bulaşma riskini azaltmak üzere emek verenlerin yine kadınlar oluşu, hastalanma ya da yakınlarına

hastalık bulaştırma korkusunun kadınlar üzerinde daha büyük bir duygusal yük oluşturması anlamına da geliyor. Bir devlet hastanesinde tıbbi sekreter olarak çalışan Bahar, salgının başlangıcında çok korktuğunu, hastalığı başkalarına bulaştırma korkusu yaşadığını, sevdikleriyle görüşemediği için yalnızlaştığını, belirsizliğin umutsuzluk ve gelecek kaygısına yol açtığını anlatıyor.

Bende gerçekten ciddi bir korkuya sebep oldu. Annem şeker ve tansiyon hastası, kapıdan maske, dezenfektan verdim ama onları göremiyorum. Ev arkadaşşıma bulaştırdım diye korku oluştu. Eve giriş bir çileye dönüştü; telefonuma, kulaklığıma, kartıma dokunmuştum onu da temizleyeyim diye. Çünkü inanın bana bulaşsa o kadar korkmayacağım yapacak bir şey yok; işim bu, çıksam iş bulamam. Ama sevdiklerime bulaşınca hakkına girmiş oluyorsunuz, o psikolojik olarak ilk haftalarda yordu sonra bir kabulleniş oldu galiba. Yine dikkat ediyorum ama artık tüm kapalı gıdaları temizlemiyorum.

Süreç uzadıkça artan panik hali ve salgının ne kadar süreceğini, nasıl sonuçlanacağını bilemeye bağlı olarak oluşan belirsizlik hissinin yarattığı anksiyete diğer görüşmeciler tarafından da dile getirildi. Yalnız yaşayan Filiz süreç ilerledikçe, sıkışmışlığı daha yoğun hissetmeye başlamış ve bedensel tepkileri de artmış:

Süreç ilerledikçe sıkıntılarım arttı. Sabah uyanmak problem haline gelmeye başladı. Zaman mefhumum kalmadı. Akşam 8’de işim bitince şimdi ne yapacağım diye boşluğa düşüyorum. Bütün gün çalıştım ama ödülü yok. Arkadaşlarımla görüşeyim diyemiyorum. Salgının ilk hafta sonu bir arkadaşşımla görüştüğkten sonra eve döndüm. Gece panik atak geçirerek ter içinde uyandım. Hastalık bulaşmıştır diye tedirgin oldum ama hastaneye gitmek de istemiyorum korktuğumdan. Midem yıllar sonra yeniden çok ağrıdı. 10 yıldan sonra ilk

defa uçuk çıkardım. Başlangıçta daha rahattım. Şimdi çok daralıyorum. Birilerine ve birlikte vakit geçirmeye ihtiyacım var.

Kişilerin rutinlerini yerinden eden bu süreçte, duygu durumları gün içerisinde bile çok değişken olabiliyor, keskin geçişler yaşanabiliyor:

Ara ara sebepsiz ağlama oluyor bir iki dakika kadar, neden olduğunu bilmediğim. Sonra hiçbir şey olmamış gibi saat 7’de canlı yayını yapıyorum. Tekrar profesyonel hayata devam ediyorum. Böyle git gelli bir ruh hali var bende. Hatta bu durum erkek arkadaşıyla kendisinin de anlam veremediği anlaşmazlıklar yaşamasına neden olabiliyor. Benim öyle ara ara delirip saçma sebeplerden ona sardığım olabiliyor (İpek).

Görüşmecilerden 8’i yakınındaki insanlarla “saçma” sebeplerden tartışmalar yaşadığını, aralarının açıldığını, birlikte daha az ya da daha kalitesiz vakit geçirmeye başladıklarını, kendilerine ait bir alanları olmadığı için bunaldıklarını ifade etti. Nihan da pandemi sürecinde ev içinde eşiyile anlaşmazlıklar yaşamış: “Öncesinde, ortak bir film seçip izliyorduk. Artık birlikte bir şey izleyemiyoruz çünkü aynı şeyleri izlemekten zevk almadığımızı fark ettik. Herhâlde tanıştığımız günden itibaren en fazla zaman geçirip, birbirimizi “bundan nasıl zevk aldı ya” diyeceğimiz şekilde değerlendireceğimiz zaman dilimi oldu. Aynı şeyi izleyemediğimiz için ikinci bir televizyon aldık”.

Kaygı, Korku, Yalnızlık Üçgenin Kadınlık Halleri

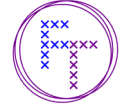
Pandemi süreci, zihinlerimizde ve duygu dünyamızda, virüs yoğunluğu olan ortamlarla temas derecelerimize, yaş, sakatlık, kronik hastalıklar ile ilişkili olarak hastalanma ya da hastalığı daha ağır yaşama olasılığımıza bağlı bir “risk grubu” skalası oluşturdu. Bu da, kişinin

kendisinin ya da yakınlarının hastalanmasına dair korkuları, kaygıları tetikledi ve endişeyi gündelik yaşamın bir parçası haline getirdi. Korku, bedenleri kendi içine ya da güvenli alan olarak tanımlanan ev içine doğru küçültürken, bedenlerin hareketliliğini kısıtladı ve fiziksel bir baskı halinde hissedildi (Ahmed, 2015).

Kovid-19 açısından “risk grubundaki” kişilerin, korkularını daha derin yaşadığını gördük. İpek pandemiden önceki bir sohbetimizde, sokaklardaki akışın çok yoğun olduğunu, insanların çok hızlı hareket ettiğini, kendisinin, tekerlekli sandalyesi ve yollardaki onca engelleyle, bu hızın içinde var olmakta zorlandığını söylemişti. Bunu hatırlatarak, “şimdi sokaklar daha güvenli görünüyor mu?” dediğimizde onayladı: “Sokaklar daha rahat görüntüde, çünkü normalde kalabalıklar üzerinize geliyor, insanı rahatsız eden klostrifobik bir şey”. Sokaklarda, kamusal alanda sağlam bedenli insanların çoğu zaman farkına varmadığı türden engeller, tekerlekli sandalye ile hareket eden insanlar için çok gündelik ve hissedilirdir.

Mekânın nasıl ve kimin için düzenlendiği, kamusal mekânların kimin hareketliliğini desteklediği, kimleri bu mekânlardan dışladığı önemlidir. Fakat İpek yine de, dışarı çıkmak için, tekerlekli sandalyeyi kullanmaya yardım eden birine ihtiyaç duyduğu ve risk grubunda olduğu için dışarı çıkamadığını söyledi: “Risk grubundayım; engelli olduğum için bağışıklık sistemim daha zayıf, kalabalıklar içine giremem. Bahçeye çıkıyorum, kalabalıklaştığında yukarı çıkıyorum tekrar”. Pandemi döneminde İpek’in hareketliliğindeki bu kısıtlılık, düzenli olarak gittiği fizik tedavi sürecinin kesintiye uğramasına da neden olmuş: “Tıp merkezinde farklı aletler var farklı kasları çalıştıran, onları kullanamıyorum. Fizik tedavide yaşadığım, iyi bir şeyler oluyor galiba bedenime diye düşündüğüm o hissi özledim. Dışarıda olmak için yardıma ihtiyacım olsa da özgürlük hissini, sevdiğimle göz göze olabilme hissini özledim”. Pandemi döneminde düzenli olarak devam etmesi gereken tedavilere erişimi sağlayacak düzenlemeler yapılmamıştır.

Pandemi sürecinde “risk grubunda” olmaları itibariyle daha yoğun kaygılar yaşayan ve buna ek olarak, birçok ayrımcı uygulamayla karşı karşıya kalan bir diğer grup da yaşlılar. Özellikle Avrupa’da yaşlılar arasında hastalığa yakalanma ve ölüm oranlarının çok yüksek olduğu; buna karşılık hastalananlar arasında yaş ayrımcılığı yapılarak bazı ülkelerde yaşlılara tedavi bile uygulanmadığı görüldü. Sağlık sisteminin çöktüğü ve herkese tedavi vermeye yetemediği hallerde yaşlılar ölüme terk edildi (Dönümcü, 2020). Türkiye’de ise 65 yaş üstü bireylere diğer herkesten ayrı ve çok daha katı bir izolasyon politikası uygulandı. Evden çıkamayan, hareket ihtiyaçlarını dahi karşılayamayan bu bireyler duygusal ve bedensel sorunlar yaşadı.

68 yaşındaki Zehra, televizyondan hasta olan ve ölenlerin sayısını duymanın, psikolojisini bozduğunu söyledi. Bahçede ve balkonda vakit geçirerek kendini rahatlatırsa da, yaşadığı bazı psikolojik zorluklar fiziksel semptomlara dönüşmüş: “Dizden aşağısında stresten kaşınmalar başladı. Korku değil de, üzüntü yaşadım. Panik atak haplarımı içiyorum. Eşim her zaman destek oluyor”. Bu dönemde yaşadığı sosyallik ve hareketlilik kaybının olumsuz etkilerini şu şekilde dile getirdi:

Sabah kahvaltı yapıp gazetelerimi alıyordum. 45 dakika yürüyüş yapıyordum. Bir derneğin kadın kollarında aktiftim. Güne gidiyordum, gezilere katılıyordum. Şimdi Whatsapp’tan ya da telefonla haberleşiyoruz. 65 yaşın evde kalması güzel ama bazen çok sıkıldığımız oluyor. Pazar günleri 1-2 saat yürüyüş yapıyoruz. Kalp, şeker, tansiyon rahatsızlığım var. Dışarı çıkamadığım zamanda göğsüme kaç sefer ağrı girdi.

Mahide ise panik atak hastası olduğunu ancak 10 yıldır bir şikayeti olmadığını, ama pandemi-
de 2 kez atak geçirdiğini belirtti: “Yakınlarım hasta olursa diye endişelendim. Obsesif derecesinde hijyene dikkat ediyorum. Kocamı iki aydır öpmüyorum. Endişeliyim, rahat değilim”.

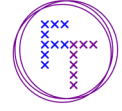
Çoğu görüşmecinin dile getirdiği endişe durumu, bilinmezlik ve belirsizlikle ilişkili. Ahmed'e göre (2015: 86), endişe "huzursuz bir gerilim" durumudur ve belirsizlikle, korkunun kaynağının bilinmemesiyle tetiklenir; kendini yeniden üretir, dünyaya karşı güvensizliğe dönüşür.

Yalnızlık ve yetersizlik hissi

Pandemi sürecinde yoğun olarak deneyimlenen duygulardan biri de yalnızlık hissi. Örneğin bekâr bir anne olan ve anne babası farklı bir kentte yaşayan Gamze, alışveriş yapmaktan çocuğun bakımına kadar her işi yaparken yalnız kaldığını ve pandemi sürecinin başında kaygılarının arttığını belirtmiştir. Bu süreçte terapisti ile online terapilere devam ettiğini, yine online olarak görüştüğü arkadaş grubu olduğunu ve kaygılarını sürece adapte olarak azalttığını ifade etmiştir:

İlk başta bu durumla nasıl başa çıkacağım diye kaygı duyuyordum. Gücüm yenecek mi, ben hastaneye yatsam çocuğa kim bakacak –çünkü babasına güvenmiyorum–, alışverişe nasıl çıkacağım, her şeye yetişebilecek miyim, bilmiyordum. Erkek arkadaşım çalıştığı için onunla da görüşemedim, sürekli çocukla evdeydim. Bu dönemde yalnızlık hissi ağır basıyordu. Birkaç kere yakınımdeki pazara kızımı da alıp gittim. Onu arabada bırakarak ve git gel yaparak alışverişini tamamladım. Babası aslında çok yakınımdaya oturuyor ama ondan destek alamamak beni yordu. Sonraları alışveriş yaparken çocuğu erkek arkadaşım bıraktım. Bu yardım beni rahatlattı. Bir de hastalık konusunda daha fazla bilgi edindikçe, hastalığın evde de atlatılabileceğini öğrenince rahatladım.

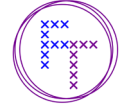
Gamze'nin yaşadığı bu yalnızlığı bireysel bir sorun olarak düşünmek mümkün değil. Yalnızca bekâr annelerde değil, evli çiftlerde de çocuk bakımının sorumluluğunu yukarıda da tartışıldığı gibi genellikle kadınlar üstleniyor. Çalışma esnasında dinlerken zorlandığımız, nasıl eşlik

edeceğimizi, nasıl tepki vereceğimizi bilemediğimiz, tümüyle anlayamadığımızın farkında olsak da derinden hissettiğimiz bir deneyim de, Ayten'in düşük deneyimiydi. "Birinin acısına karşılık vermenin etiği bilemeyeceğin ya da hissedemeyeceğin bir şeyin tesirinde kalmaya açık olmayı gerektirir" (Ahmed, 2015: 46). Elimizden gelen, ancak bunu denemek oldu; kendi bedenimizde bu hikâyenin tesirini hissetmek ve onunla kalmak. Düşük deneyimini dinlediğimizde pandemi sürecinde kadınların sağlığını, düşüğe neden olacak kadar riske atan uygulamaların varlığına tanıklık ettik:

Kasık ağrısı şikâyetim vardı, doktora uzun süre gidemedim. Randevum salgın nedeniyle iptal edildi. Tekrar randevu aldım, babaannem vefat etti, yine iptal ettim. Ağrım şiddetlendi. 3 hafta bekledim, acile de başvurmadım. Ertesi hafta gidince hamile olduğumu gördü doktor, "büyük ihtimalle düşükle sonuçlanacak ama yine de bekleyelim belki kalbi atar" dedi. Ertesi hafta kanamalı halde hastaneye gittim, "sonraki gün kürtaja gel" deyip geri gönderdiler. Hastaneye yalnız gittim. Metroyla döndüm. Eşim arabayla metro çıkışından aldı. Eve gelince kanamam arttı, sancım şiddetlendi, tekrar acile gittik. Zeynep Kamil'de yattım, tüm sağlık çalışanları virüs kapmış, konuşurlarken duydum ama bana bulaşmadı. Hastanede yatarken de virüs bulaşacak mı diye çok korktum. Hastaneden gelince birkaç gün odamdan çıkmadım. Çocukları da içeri almadım. 5. düşüğüm oldu bu.

UNFPA'nın (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu) Kovid-19 Teknik Bilgi Notu 'na göre, "kısa ve uzun süre etkili modern doğum kontrol yöntemlerinin, konuyla ilgili bilgilerin, danışmanlık ve diğer hizmetlerin (acil gebelik önleyici yöntemler dâhil) sağlanması hayat kurtarıcı olup KOVID-19 pandemi müdahalesi sırasında da bunlara erişim mümkün olmalıdır" (2020: 1). Fakat bu hizmetlere erişimde çok önemli ve hatta hayati sorunlar yaşandığı görülmektedir. Ayten'in yaşadığı, cinsel sağlık ve üreme sağlığı muayene ve müdahale hizmetlerine

zamanında erişememe sorunu, hem fiziksel hem duygusal sağlığını olumsuz yönde etkilemiş, eşinin bile yeterli desteğini alamayarak bu sorunlarla tek başına baş etmek zorunda kalmıştır.

Kayıp Duygusu

Evde kalanların yalnızca şanslı bir azınlık olduğunu söylemek, sınıfsal hiyerarşiler açısından doğru bir yere işaret ediyor. Fakat but tür bir yargı işsiz kalanları, evden çalışma sürecinin getirdiği ekstra sömürüyü, dışarıda çalışmaya devam edenlerin de sosyalliğinden ve özgürlüğünden mahrum kaldığını görmez. Ayrıca, her şeyden öte, cinsiyet duyarsızdır. Daha güvencesiz veya daha düşük ücretli işlerde çalışanların kadınlar olduğu düşünüldüğünde, okullar ve kreşler kapandığında çocuk bakımı sorumluluğu yine onlarda kaldığı için, kadınlar erkeklere göre daha fazla evde kalmak zorunda kaldı. Evdeyken erkeklere göre daha meşgul olduklarından, dışarıyla ilişkileri de daha fazla kesintiye uğradı.

“Hayat eve sığar” söylemi, çekirdek aileyi yüceltirken, dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı aileye, ev içine sığınmayı şart koşuyor. Ev dışındaki sosyal ilişkileri, paylaşımları, özelemleri, tutkuları, evin ve aile yaşamının vadettiği mutluluk karşısında vazgeçilebilir bir konuma yerleştiriyor (Ahmed, 2016: 99). Oysaki sosyal mesafelenme süreci, güvenlik uğruna birçok vazgeçiş ve kaybı beraberinde getiriyor. Kayıp, ne şekilde ve neye dair yaşanır- sa yaşansın, kişinin benliğinde iz bırakır; kendini yeniden tanımlamak ve konumlandırmak zorunda hissettirir. Butler’a göre, “bizi oluşturan bağların bazılarını kaybettiğimizde kim olduğumuzu ya da ne yapacağımızı bilemeyiz. Bir düzeyde ‘sen’i kaybettiğimi düşünürken beklenmedik bir şekilde ‘ben’im de kaybolduğumu keşfederim” (2005: 37-38). Görüşmeciler, pandemi ve izolasyon sürecinde kişisel alanlarını, özgürlüklerini, arkadaşlarıyla görüşmelerini, daha derin ve duygusal içerikli paylaşımları kaybettiklerini ve bunlara özlem duyduklarını açık bir biçimde ifade ettiler. Bu kayıplarla baş etme yöntemleri ise farklılaşıyor, ancak genellikle sürecin geçiciliği fikri baş etmeye yardımcı oluyor.

Pandemi öncesinde gündelik yaşamlarında diğer insanlarla sıklıkla etkileşime girenler, pandemi sürecinde bu etkileşimler kısıtlandığında, bir çeşit bunaltı ya da sıkışmışlık hissettiklerini ifade ettiler. Pandemiden önce arkadaşlarıyla çokça vakit geçiren Muna, günleri karıştırmaya ve uyku düzensizliği yaşamaya başladığını söylüyor. Bahar ise, pandemiden önce dışarıda bisiklet sürerek, kafede arkadaşlarıyla buluşarak, sahilde dolaşarak, sinemaya, tiyatroya giderek, oldukça iyi vakit geçirdiğini anlatıyor: “Ev, pandemiden önce dinlendiğim yerd. Bazıları tapınağı olarak görür ya benim için öyle değildi. Benim için sokak evdi, çantasının içinde her şey olan, gece 12’den önce eve girmeyen insanlardandım. Şimdi mecburen yeni durumu kabullendim ama zorlandım”.

Dışarıyla etkileşimin kaybının kadınlar için, farklı bir anlam ifade ettiğini de göz önünde bulundurmalıyız. Dışarı çıkabilen, özgürce sokaklarda dolaşabilen, istediği insanlarla tanışıp vakit geçirebilen birçok kadın, erkeklerin aksine bu özgürlüğe sahip olabilmek için çoğu zaman ailesine karşı gelmek, tartışmalar yaşamak ya da hiç değilse dedikodulara, toplumun eleştirel yargılarına, laf atmalara göğüs germek; geceleri güvensiz olan sokaklarda hareket edebilmek için cesaretli olmak zorunda kalıyor. Şimdi dışarıda bulunma durumunu kaybetmek, kadınlar için çoğu zaman hapisane olmuş olan evlere kapanmak, aynı zamanda özgürlüğün ve benliğin ifade biçimlerinin de kaybı olarak yaşanıyor. Filiz sosyal bir insan olduğunu ama kendi alanına ihtiyaç duyduğunda evini kurtarıcı olarak gördüğünü anlattı. Şu anda ise evini “yarı-açık cezaevim” diye tanımlıyor.

Sonuç Yerine

Pandemi sürecinde evden çalışma sistemine geçmiş kadınların deneyimlerinde, yeniden üretim süreçleri ve ücretli çalışma süreçlerinin iç içe geçmesi bazı çelişkileri öne çıkardı. Kadınların iş yüklerini artırması ve kapitalist iş süreçlerinin birikmiş yorgunluğunun evde kalmayı cazip hale getirmesi bunlardan birisi. Kadınların zamanlarının büyük çoğunluğunu evde

geçirmeleri ve pandemi öncesinde var olan yeniden üretim emeğinin bölüştürüldüğü destek mekanizmalarının aradan çekilmesiyle, ev içi iş bölümünde kadınların dezavantajlı konumlandığı bir kez daha net bir şekilde görüldü. Bu süreçte, güvencesiz çalışmanın, ırksal-sınıfsal karakteri ve kırılabilirliğin eşitsiz dağılımı gün yüzüne çıktı. Pandemi sürecindeki duygu durumlarını, yalnızlık, sıkışmışlık, tedirginlik ve endişe ifadeleriyle tanımlayan kadınların, hangi koşullarda bu duyguları deneyimlediğine, duygu durumlarının toplumsal konumlanışlarla ilişkisine bakmanın bizi getirdiği bir nokta var: Yaşanılan sürecin ve verilen duygusal-bedensel tepkilerin farklılıklarına dikkat etmek. Diğerleriyle olan etkileşimin sınırlanması, kendine ait bir alanın eksikliği, özgürlüğün kaybı gibi değişimler pandemi sürecinde herkes için ortak kayıplar gibi görünse de, bu kayıpların kadınlar için de engellilik, yaş, sınıfsal konum, ırk gibi toplumsal süreçlerin etkisiyle söz konusu kayıpları bir(kaç) kat fazla yaşayan kadınlar için, nasıl farklı anlamlar kazandığını bu çalışmada tekrar gördük. Bu makale, kendilerini hastalık açısından risk grubunda hissedenlerin kaygı, korku, yalnızlık gibi duygularının, bireysel olmadığını yeniden gösterdi.

Bu araştırma, araştırmayı yürütenler olarak bizim için, kendi potansiyel alanını yaratan birçok karşılaşma içeriyordu; görüşmecilerle karşılaşmalar, kendimizle ve birbirimizle karşılaşmalar, bildiğimiz ve bilmediğimiz şeylerle karşılaşmalar, mevcut bilgilerimiz ve sorgulamalarımız içinden dünyayla karşılaşmalar... Her görüşmemizde beklemediğimiz veriler elde ettik, elde ettiğimiz verilerle beklentilerimizi sorguladık, neyi nereye kadar konuşabileceğimizi gözden geçirdik. “Evde kal” söyleminin dikkate almadığı deneyimlere ses vermek, “geride bırakılanı öne taşımak” istedik (Ahmed, 2018: 281) ve bunu yaparken kimseyi tek bir kimliğin içine hapsedmemeye çalıştık. Suriyeli göçmen bir kadının deneyimi, elbette vatandaşlık hakkına sahip olmamasından, toplumda Suriyeli'lere yönelik ırkçı-ayrımcı tutumlardan bağımsız olamazdı ama onun hayatını göçmen kimliğinden ibaret de göremezdik. Pandemi-den önceki hayatında gezip dolaşan, arkadaşlarıyla çokça vakit geçiren, nişanlısıyla hayalleri olan biri olması bize başka bilgiler de veriyordu. Sağlık çalışanlarının sadece sağlık çalışanı olmadıklarını, annelerin sadece anne olmadıklarını görmek gibi. Ya da bedensel engelli

birinin yalnızca bu özelliğine odaklanmak yerine; aynı zamanda bir bankanın çalışanı olmasını, evden çalışma süreçlerini, ailesiyle birlikte yaşıyor olmasını, yoga eğitmenliği yapmasını ve tüm bunların kesişen/çelişen deneyimlerini dinlemek, bildiğimizi sandığımız şeylerin ötesine bakmamızı sağladı. Öznelerin bazı konumlarının öne çıktığı, eşitsiz güç ilişkilerini açık ettiği aşikâr; ama yalnızca bildiğimizi düşündüğümüz bu ilişkileri açık etmek, bilimizi doğrulamak için dinlemek, gerçekten dinlemek midir (Ahmed, 2018: 237)? Bu arada neleri duymayız?

Farklı ilişkilerin kesişimlerinde oluşan parçalı öznellikler, çelişkiler taşır; olmak istenen, düşünsel ve duygusal olarak sahiplenilen öznellik ile performe edilen öznellik arasındaki uyumsuzluklar aynı zamanda başka olasılıkları daha mümkün hale getirebilir. Örneğin kadınların evde çalışmaya başlamalarıyla, iş saatlerinin esnekleşmesi ve yeniden üretim için verdikleri emek miktarındaki artış, tekrarlanan ve kısmen sabitlenen bir cinsiyetçi güç ilişkisini ortaya çıkardı. Ama bunun yanında, ev içi iş bölümünde sorumlulukların nasıl zaman içinde değiştiğini, pandemi boyunca pazarlık sürecinin devam ettiğini, kadınların durumla baş etmek için farklı stratejiler geliştirdiklerini (işlerin bazılarını, söylenerek ve komut vererek de olsa eşlerinin yapmasını sağlamak; bahçe işiyle uğraşarak ya da yürüyüşlere çıkarak diğer aile bireylerinden bağımsız, kendine ait alanlar ve zamanlar yaratmak; işyerinden dinlenme hakkına dair talepte bulunmak gibi) gördük. Tekrarlanan eşitsiz ilişki örüntülerini, tekrarın sonucu olarak bu örüntülerin normlar haline gelişini, tekil deneyimlerden hareketle ortaya çıkarmak, ama bu tekrarların içindeki farklılıklara ve istikrarsızlıklara da dikkat göstermek, “başka türlü olabilir(di)”yi düşündürdü. Uyuşmazlığın içinden potansiyeli beliren dönüşümün gerçekleşmesi ise, bir araya gelişlerle mümkün olabilir.

Bu araştırmada pandeminin duygusal deneyimine dair bu türden bir anlayış kazanmayı ve böylece duygusal dayanışmayı da sağlayabilecek bir araya gelişler üzerine birlikte düşünmeyi amaçladık. Pandemi süreci cinsiyetçi, ırkçı, sınıfsal iktidarlar ile küresel ölçekteki

ekolojik yıkımın iç içe geçmişliğini açık bir şekilde gösterdi. Bugün sıkça tekrarlanan “hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” söyleminin ezilenler lehine çevrilmesi elzem. Bu amaçla, eşitlik, adalet, özgürlük talepleriyle yürütülen mücadeleler, yan yana gelmenin koşullarını yaratmaya çalışmalıdır. “Normal”e dönmeyi istemeyen kadınların küresel çaptaki feminist mücadelesi, hiçbir kadını geride bırakmayan dayanışmacı toplumsal ağlar örmelidir. Dünyaya ve birbirimize karşı yükümlülüğümüz, bir arada ve eşit yaşamı kuran yoldaşlıkları gerektirir.

KAYNAKÇA

Acar-Savran, G. (2004) *Beden, Emek, Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat.

Ahmed, S. (2015) *Duyguların Kültürel Politikası*. (Çev. Sultan Komut). İstanbul: Sel.

__ (2016) *Mutluluk Vaadi*. (Çev. Deniz Mayadağ). İstanbul: Sel.

__ (2018) *Feminist Bir Yaşam Sürmek*. (Çev. Beyza Sümer Aydaş). İstanbul: Sel.

Anon. (2020) *Kocaeli Valiliği, tepkiler üzerine 'iş bırakma yasağı sehven yazıldı' dedi*. [online] Erişim adresi: <https://www.evrensel.net/haber/401191/kocaeli-valiligi-tepkiler-uzeri-ne-is-birakma-yasagi-sehven-yazildi-dedi> (Erişim tarihi: 22 Mayıs 2020).

Bayar, A. A., Günçavdı, Ö. ve Levent, H. (2020) *Covid-19 salgınının kadınların çalışma ve hane yaşamı üzerine etkileri*. İstanPol. [online] Erişim adresi: https://d4b693e1-c592-4336-bc6a-36c134d6fb5e.filesusr.com/ugd/c80586_86b8dec8fdb4de6afbe1bf1136fa068.pdf (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2020).

Berlant, L. (2008) *The Female Complaint: The Unfinished Business of Sentimentality in American Culture*. Durham: Duke University Press.

__ (2010) *Cruel Optimism*. Gregg M. ve Siegworth G. haz. *The Affect Theory Reader* içinde. Durham: Duke University Press.

Bhattacharya, T. (2017) Introduction: Mapping Social Reproduction Theory. Bhattacharya, T. haz. *Social Reproduction Theory* içinde. Londra: Pluto Press: 1-20.

__ (2020) *Social reproduction and the pandemic*. [online] Erişim adresi: https://www.dissentmagazine.org/online_articles/social-reproduction-and-the-pandemic-with-tithi-bhattacharya (Erişim tarihi: 09 Nisan 2020).

Boniol, M., McIsaac, M., Xu, L., Wuliji, T., Diallo, K. ve Campbell, J. (2019) *Gender equity in the health workforce: Analysis of 104 countries*. WHO. [online] Erişim adresi: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/311314/WHO-HIS-HWF-Gender-WP1-2019.1-eng.pdf?ua=1> (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2020).

Bora, A. (2005) *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim.

Butler, J. (1997) *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford: Stanford University Press.

__ (2005) *Kırılğan Hayat Yasın ve Şiddetin Gücü*. (Çev. Başak Ertür). İstanbul: Metis.

Chattopadhyay, K. (2020) *Class struggle, environment and the corona virus pandemic*. [online] Erişim adresi: <https://www.cadtm.org/Class-Struggle-Environment-and-the-Corona-Virus-Pandemic> (Erişim tarihi: 12 May 2020).

Coffey, C. ve Espinoza Revollo, P. ve Harvey, R. ve Lawson, M. ve Parvez Butt, A. ve Piaget, K. ve Sarosi, D. ve Thekkudan, J. (2020) *Time to care unpaid and underpaid care work and the global inequality crisis*. Oxfam International. [online] Erişim adresi: <https://www.kedv.org.tr/public/uploads/files/raporlar/Oxfam%202020%20Inequality%20Report%20Time%20to%20care-EN.pdf> (Erişim tarihi: 04 Mayıs 2020).

Cvetkovich, A. (1992) *Mixed Feelings: Feminism, Mass Culture, and Victorian Sensationalism*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

__ (2003) *An Archive of Feelings: Trauma, Sexuality, and Lesbian Public Cultures*. Durham: Duke University Press.

Davidoff, L. (2002) *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*. (Çev. Zerrin Ateşer ve Selda Somuncuoğlu). İstanbul: İletişim.

Dedeoğlu, S. ve Ekiz Gökmen, Ç. (2020) Göç Teorileri, Göçmen Emeği ve Entegrasyon: Kadınların Yeri. Biehl, K. ve Danış, D. haz. *Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Türkiye'de Göç Araştırmaları*. İstanbul: SUGender ve GAR: 18-37.

Dönümcü, Ş. (2020) *Covid-19 ve dünyada yaşlıların durumu*. [online] Erişim adresi: <https://bianet.org/bianet/toplum/223450-Covid-19-ve-dunyada-yaslilarin-durumu> (Erişim tarihi: 24 Mayıs 2020).

Duncombe, J. ve Marsden, D. (1993) *Love and Intimacy: The Gender Division of Emotion and Emotion Work, a Neglected Aspect of Sociological Discussion of Heterosexual*

Relationships. *Sociology*, 27(2): 221-41.

Ege, E. ve Köker, Y. (2020) *Koronavirüs kadınların kürtaj hakkını nasıl etkiliyor?*. [online] Erişim adresi: <https://www.catlakzemin.com/koronavirus-kadinlarin-kurtaj-hakkinin-nasil-etkiliyor/> (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2020).

Federici, S. (2012) *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*. Londra: PM Press.

___ (2006) Precarious labor: A feminist viewpoint. [online] Erişim adresi: https://inthemiddleofthewhirlwind.wordpress.com/precariou-labor-a-feminist-viewpoint/?fbclid=IwAR0AxQpgoiFtc4gwNsbqu4eAu5BYE1YUSS46zVUXOd8IgUc_uHYRSInz7jA (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2012).

___ (2020) *Kapitalizm, yeniden üretim ve karantina*. [online] Erişim adresi: <http://otonomuyayincilik.com/okuma-kosesi> (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020).

Fraser, N. (2006) *İhtiyaçlar Mücadelesi*. (Çev. Aykut Tunç Kılıç). İstanbul: Agora.

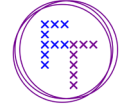
Güler, C. ve Benli, G. (2020) *Covid-19 raporu peki ya en alttakiler....* Evid-Sen. [online] Erişim adresi: <http://www.evid-sen.org/2020/04/23/evid-sen-Kovid-19-raporu-peki-en-alttakiler/> (Erişim tarihi: 28 Mayıs 2020).

Hardt, M. ve Negri, A. (2004) *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. (Çev. Barış Yıldırım). İstanbul: Ayrıntı.

Hartmann, H. (1992) Marksizm'le Feminizmin Mutsuz Evliliği. Savran, G. ve Tura, N. haz. *Kadının Görünmeyen Emeği* içinde. İstanbul: Kardelen: 128-170.

Hartmann, H. ve Gardiner, J. ve Hirata, H. ve Acar-Savran, G. (2011) *Ücretli - ücretsiz emek kıskacında kadın. Kadın emeği konferansı* 12-13 Kasım 2011. [online] Erişim adresi: <http://www.sosyalistfeministkolektif.org/wp-content/uploads/Konferans/turkce.pdf> (Erişim tarihi: 03 Mayıs 2020).

Hemmings, C. (2012) Affective Solidarity: Feminist Reflexivity and Political Transformation. *Feminist Theory*, 13(2): 147–61.

Hochschild, A. R. (2012) *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. California: University of California Press.

Kandiyoti, D. (2020) *Salgın, modern kadının yaşadığı illüzyonu yıktı geçti*. [online] Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/04/30/deniz-kandiyoti-salgin-modern-kadinin-yasadigi-illuzyonu-yikti-gecti/> (Erişim tarihi: 03 Mayıs 2020).

Kuseyri, M. (2020) *Finlandiya’da koronavirüs salgını nedeniyle kadın işsizliği iki kat arttı*. [online] Erişim adresi: <https://ekmekvegul.net/sinirlarin-otesi/finlandiyada-koronavirus-salgini-nedeniyle-kadin-issizligi-iki-kat-artti> (Erişim tarihi: 28 Mayıs 2020).

Mohandesi, S. ve Teitelman, E. (2017) Without Reserves. Bhattacharya, T. haz. *Social Reproduction Theory* içinde. Londra: Pluto Press: 37-67.

OECD. (2015) *Balancing paid work, unpaid work and leisure*. [online] Erişim adresi: <https://www.oecd.org/gender/balancing-paid-work-unpaid-work-and-leisure.htm> (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2020).

Oksala, J. (2016) Affective Labor and Feminist Politics. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 41(2): 281-303.

O’Neil, M. L. ve Çarkoğlu, A. (2020) *Türkiye’de toplumsal cinsiyet ve kadın algısı araştırması 2020*. Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi. [online] Erişim adresi: <https://gender.khas.edu.tr/sites/gender.khas.edu.tr/files/inline-files/TTC-KAA2020.pdf> (Erişim tarihi: 15 Ağustos 2020).

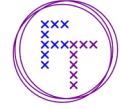
Pedwell, C. ve Whitehead, A. (2012) Introduction: Affecting Feminism: Questions of Feeling in Feminist Theory. *Feminist Theory*, 13: 115-29.

Rowbotham, S. (1987) *Kadın Bilinci Erkek Dünyası*. (Çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Payel.

Sarıtaş Oran, S. (2017) Pensions and Social Reproduction. Bhattacharya, T. haz. *Social Reproduction Theory* içinde. Londra: Pluto Press: 148-170.

Savran, G. ve Tura, N. haz. (1992) *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Kardelen.

Sedgwick, E. K. (2003) *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. Durham: Duke University Press.

California: University of California Press.

Kandiyoti, D. (2020) *Salgın, modern kadının yaşadığı illüzyonu yıktı geçti*. [online] Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/04/30/deniz-kandiyoti-salgin-modern-kadinin-yasadigi-illuzyonu-yikti-gecti/> (Erişim tarihi: 03 Mayıs 2020).

Kuseyri, M. (2020) *Finlandiya'da koronavirüs salgını nedeniyle kadın işsizliği iki kat arttı*. [online] Erişim adresi: <https://ekmekvegul.net/sinirlarin-otesi/finlandiyada-koronavirus-salgini-nedeniyle-kadin-issizligi-iki-kat-artti> (Erişim tarihi: 28 Mayıs 2020).

Mohandesi, S. ve Teitelman, E. (2017) Without Reserves. Bhattacharya, T. haz. *Social Reproduction Theory* içinde. Londra: Pluto Press: 37-67.

OECD. (2015) *Balancing paid work, unpaid work and leisure*. [online] Erişim adresi: <https://www.oecd.org/gender/balancing-paid-work-unpaid-work-and-leisure.htm> (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2020).

Oksala, J. (2016) Affective Labor and Feminist Politics. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 41(2): 281-303.

O'Neil, M. L. ve Çarkoğlu, A. (2020) *Türkiye'de toplumsal cinsiyet ve kadın algısı araştırması 2020*. Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma Merkezi. [online] Erişim adresi: <https://gender.khas.edu.tr/sites/gender.khas.edu.tr/files/inline-files/TTC-KAA2020.pdf> (Erişim tarihi: 15 Ağustos 2020).

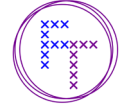
Pedwell, C. ve Whitehead, A. (2012) Introduction: Affecting Feminism: Questions of Feeling in Feminist Theory. *Feminist Theory*, 13: 115-29.

Rowbotham, S. (1987) *Kadın Bilinci Erkek Dünyası*. (Çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Payel.

Sarıtaş Oran, S. (2017) Pensions and Social Reproduction. Bhattacharya, T. haz. *Social Reproduction Theory* içinde. Londra: Pluto Press: 148-170.

Savran, G. ve Tura, N. haz. (1992) *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul: Kardelen.

Sedgwick, E. K. (2003) *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. Durham: Duke University Press.

Sirman, N. (2020) Sunuş. Erdoğan, E. ve Gündoğdu, N. haz. *Türkiye’de Feminist Yöntem* içinde. İstanbul: Metis: 9-13.

Şanlıdağ, M. (2020) *Koronavirüs günlerinde kürtaj hakkı engelleniyor*. [online] Erişim adresi: <https://www.gazetenisan.net/2020/05/koronavirus-gunlerinde-kurtaj-hakki-engelleniyor/> (Erişim tarihi: 19 Mayıs 2020).

Terzioğlu, A. (2019) Hastalıkta ve Sağlıkta Mülteci Olmak: Türkiye’deki Suriyelilerin Sağlık Hizmetlerine Erişiminde Yaşadığı Sorunlar. *Beyond.istanbul – Mekanda Adalet ve Mültecilik*, 7: 37-44.

TUİK. (2015) Zaman kullanım araştırması, 2014-2015. [online] Erişim adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18627> (Erişim tarihi: 26 Mayıs 2020).

Tura, N. (1998) Manifesto’ya Rağmen Proleter Aile Nasıl Kurtuldu? *Sınıf Bilinci*, 21: 119-28.

UNFPA. (2020) *Koronavirüs hastalığına (Covid-19) karşı hazırlık ve müdahale*-UNFPA ara dönem teknik bilgi notu 5. [online] Erişim adresi: https://turkey.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/T%C3%9CRK%C3%87E_VERS%C4%B0YON_COVID-19_Preparedness_and_Response_UNFPA_Interim_Technical_Briefs_Contraceptives_and_Medical_Supplies_23_March%20%281%29.pdf (Erişim tarihi: 28 Mayıs 2020).

UN Women. (2020) *Addressing the impacts of the Covid-19 pandemic on women migrant workers*. [online] Erişim adresi: <https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2020/guidance-note-impacts-of-the-covid-19-pandemic-on-women-migrant-workers-en.pdf?la=en&vs=227> (Erişim tarihi: 25 Mayıs 2020).

Walker, S. (2020) *Hungary votes to end legal recognition of trans people*. [online] Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2020/may/19/hungary-votes-to-end-legal-recognition-of-trans-people> (Erişim tarihi: 22 Mayıs 2020).

Yardımcı, S. (2020) Hepimiz Likemiz!: Feminist Yaşam ve Dünyayla Akrabalık. Erdoğan, E. ve Gündoğdu, N. haz. *Türkiye’de Feminist Yöntem* içinde. İstanbul: Metis: 93-111.